

V. IFJÚKORI DOLGOZATOK.

Az Izlésről.

Kevés tárgyról beszélünk több bizonytalansággal és oly igen tétovázva, mint az izlésről, s mégis akármiféle kimivelődés, csinosodás, ennek segédelme nélkül alig gondolható. Jó lesz talán e szövevényes tárgyról világosság okáért a következő rendben értekezni. Először is az izlés természetét vizsgálgatni, a mennyiben az emberi lélek egyik külön tehetsége. Utóbb azt fejtegetni; mennyire képes e tehetség a kiformáltatásra és finomodásra. Azután, tökéletesedése forrásait, s a jobb izlés esmértető jeleit nyomozni; végre, azon sokféle különbözőségeket érinteni, melyek nemzetek és külön-fogott emberek, valamint századok közt az izlésre nézve uralkodtak és feszegetni, ha van-e valami közönséges mérték, melynek a sokféle habozó ítéleteket az izlési tárgyak felett, úgy lehessen alá vetni, hogy az bennünket a jó és rossz izlés megkülönböztetésére alkalmatossá tegyen? Az izlés, az a tehetség, melynél fogva a természet s a mesterség szépségeitől hatólag megillettethetünk. Itt az első kérdés, úgy kell-e azt, mint különös belső érzést, vagy pedig mint az okosság egyik tulajdonát tekinteni? Ez a szó: okosság, nagyon tágas értelmű kitétel. Ha az alatt, a lélek azon tehetségét értjük, mely az esméreti belyebb vonult tárgyakban, az igazat, a valót keresi; a tévőségekben (in practicis) pedig a módoknak s eszközöknek valamely külső, hasznos cél közvetlen elérésére vezető helyes volta felől tesz ítéletet, nem nehéz talán a kérdésre megfelelni. Mert elég világos, hogy a túltestiség megfogásai (notions metaphisiques) csupán valamennyire testesült formájikban illethetnek meg minket hatólag, s így a belyebb vonult okosság (raison abstraite) az izlés tárgya nem lehet — a külső hasznos célok közvetlen eléréseinek módjai és eszközei szint úgy csak akkor izgathatják és elégíthetik ki az izlési tehetséget, ha formájik, melyekben megjelennek, a hatós megilletethetődéssel vagy nem ellenkeznek, vagy azt segítik.

A túltesti belyebb vonult száraz tanítások, a logikai fás bizonyítások, a szám és mérték tudományinak formulái tehát, bár mi roppant és magas elméknek legyenek fajzati, és mélyen gondolkozó ész-tehetségek szüleményei, nem válhatnak mindazonáltal az izlés tárgyaivá, sőt még nem is vetélkedhetnek a szépség formájával: nem csak azért, mert ezek mind szívre mind észre hatók, következésképen az egész emberi nemzet sajátjai; hanem kivált azért, mivel természetök szerint, sokkal kevesebb

közösülésben lévén a haszonnal, mint a szoros tudományok formulái, szinte ez által, és hogy az egész emberiség számára teremtetek, árulnak-el, leginkább valami Istenit, mind a természetben, mind pedig a természetet érezhető emberi lélekben. A szép tehát nem csupán azért gyönyörködtet, mivel az ész azt olykor igaznak is találja; de mivel hízlekedik a képzeletnek, a lélek teremtő tehetségének, a szív véghetetlen buzgásainak.

A szépség formái közvetlen illetnek meg bennünket, s gyakran legelevenebb hatást okoznak, a nélkül, hogy mi ezen kedvtalálásunk világos okát tudnók adni. Olykor a bölcslet és földmívelőt, a gyermeket s öreget egyaránt érintik. Szembeszökők az ily szépségek formái — minden lelkeket érdeklének, a természet erőlködés nélkül szüli azokat minden népeknél s századokban; ezeknek következképpen, minden századok, minden népek, bírái. Minden a mi tudományokban, művészetekben és mesterségeiben, szép; az Istenit mimelő emberi lélek teremtésének fajzatja. Az a tehetség tehát, mely által a szépet érezzük, inkább hasonlít egy lelkesült testi érzékhez, mint elménk testetlen tulajdonához, s azért is vette nevét azon külső érzéktől, mely által eledelünk mivoltát kikóstolgatjuk — s helyesen, mert oly sebes, mint az iny érzete, s mint ez megelőzi a meggondolást — érzékeny és gyönyörrel teljes a kedvesre nézve, a kedvetlent, a visszást pedig csömörködéssel veti vissza, szintúgy bizonytalan és tévelygős, s szüksége van a mértékletes szoktatásra, hogy tökélyesedjék.

Mivel azonban a lelkünk tulajdonságait illető vizsgálatokban a szók értelmét elegendő szorossággal meghatározni csak nem lehetetlen, igen helytelenül következtetné valaki az elébb mondottakból, mintha az okosságnak teljességgel kikellene záródni az izlés kinyilatkoztatásaiból. — Nem — mikor az izlés a szépnél csupán természeti ösztön forma érzésén alapúl, az okosság még akkor is sok esetben segítve nyújtja neki kezét, s nem kevéssé tágitja körét, csak hogy a hasznos célok közvetlen elérései módjaival és eszközeivel, ha hatólag nem illetnek, semmi dolga.

Az izlés, eddig eléadott értelmében, oly tulajdonság, mely némüneműképpen minden emberekkel közös, az az: minden ember természetesen hajlandó a szépség érzésére. Úgy hiszem nincs egy közönségesebb vonása is az emberi természetnek; szépséget, rendet, arányosságot, harmóniát, valami újat, nagyot, különöst, minden ember óhajt érzni. Már gyermeki korban is látni jeleit az izlési tehetség zsengéjének igen sok esetben; p. o. a szép szabású testek, a képek, és kép-szobrok csudálásában, valamint az Újnak kedvességében. Vannak oly énekek és regék, melyeket a legutadatlanabb paraszt is örömmel hall, szintúgy hatólag illetik őket a természet vagy mosolygó, vagy zordon szépségei, a földi s égi tünemények. Még Amerika vadonjaiban is, hol az emberi természet magát legdurvább állapotjában mutatja, a vadembereknél, különös öltözetekre, énekekre, beszédekre, s beszélőkre akadunk. Bátran lehet ebből következtetni, hogy az izlés első

magvai mélyen alapúlva fekszenek az emberi természetben. Talán szintoly szükséges mind a miveletlen, mind a kimivelt embernek a szép érzése, mint az, hogy gondolkozhassék és beszélhessen.

De ha senki sem születik is egészen megfosztva ezen tehetségtől, nagy mindazáltal a különbség a mértékben, melylyel az, egyiknek vagy másiknak jutott. Némelyekben az izlés csak igen csekély jeleit találhatni. A nekiek tetsző szépségek legalább való neműek, s ezek is szintúgy múlandólag, mint zavarosan hatnak rájuk. Másoknál ellenben az izlés, a finomság igen magas lépcsőjére emelkedik, s a legválasztékosabb szépségek eleven, sőt édes gyönyörűségekké válnak előttök. Többet mondok: az izlés ereje és örömei tekintetében, sokkal inkább különböznek az emberek, mint az okosságra s ítélő tehetségre nézve. A természet rendelése, ebben is, mint minden egyébben, bámúlásra méltó bölcseséget mutat. Azon tehetségek elosztásában, melyek az okoskodható állat — kit embernek nevezünk — feltartására elkerülhetetlenül szükségesek, gyermekei közibe nem nagy különbséget hozza, de azoknak elrészelésében, melyek úgyszólván: az élet dicsőítésére, ékességére, édesítésére szolgálnak, sokkal megkülönböztetőbb osztó vala. Nem csak, hogy ezen utóbbiak magvait, sokkal gyérebben és egyenetlenebbül szórta el, hanem kikelésökre is sokkal több lelki erőt, s szívmelegséget is teve szükségessé.

A külön-külön emberek közt uralkodó izlés különbsége, eredeti tehetségeiktől származik finomabb érzetek, finomabb lelki tehetségeket szülhetnek; valamint a finomabb kés élével rétesebb szeleteket lehet a kenyérből karéjozni. Úgylátszik: nem kellene annak, ki az izlés egyik érzékét vevé ajándékul, a többinek híjával lennie. Azonban, ha van is része a természetnek ezen egyformátlanságban, több függ mégis a neveléstől és valakinek kiképzésétől. Az izlés nagyon szembetűnő kimiveltetésre képes, s e környülmény mutatja fontosságát az aféle szemlélődéseknek, mint a milyekkel én mostan foglalatostokodom. Hogy ez igazán így legyen, arról könnyű meggyőződni, ha azon véghetetlen felsőbb-séget meggondoljuk, melyet a nevelés és pallérozottság, a képzett nemzeteknek a durva népek felett ad. Szembetűnőleg bizonyítja ezt, az ugyan egy azon népnél, s egyenlő időben a mivelt és nem mivelt fél közt fennálló különbség; mely oly nagy, hogy az emberek talán semmi tekintetben nincsenek messzebb egymástól. Nem akarván bővebben belé ereszkedni ezen oly világos igazság bizonyításába, nehogy az olvasókat unatkoztassam, s így magam adjam a rossz izlés példáját, csak azon módokat kívánám nagygyából kijelelni, melyek által képes az izlés a finomodásra.

Gondoljuk meg először is, a természet azon áthatatos nagy törvényét, mely szerint a gyakorlás legfőbb eszköze tehetségeink tökélyedésének. Ezt épen úgy mondhatni a testi, mint lelki tulajdoninkról. Látjuk is ugyan, mikép lesznek a külső érzékek élesek azoknál, kiknek foglalatosságaik ezeknek gyakor hasz-

nálását megkivánják. Így p. o. a tapintás nagyon érzékenynyé válik azoknál, kik a testek külső símaságait vizsgálják. Nagy finomságra emelkedik a látás azoknál, kik mikroszkoposi vizsgálatokkal, s kő metszéssel foglalatostkodnak. Hasonlót mondhatni azon emberek innyéről, kiknek kötelességök a különféle folyóságok kóstolgatása. Ha az ízlést, mint belső érzést tekintjük, nincs kétség, hogy a gyakorlás a körébe tartozó tárgyakban, azt szükségesképen magas lépcsőre viheti. Világos bizonyossága ennek, az ízlés azon kinyilatkoztatása, melyet muzsikai hallásnak nevezünk. A mindennapi tapasztalás bizonyossága után, ezt csak gyakorlás által tökéletesíthetjük. Épen így van ez a képirás remekeire nézve, s helyesen tart Home, akármely templom seperőt, ki naponként látja Rómában a nagy mesterek munkáit, a képekhez többet értőnek, mint akármelyik Angoly Lordot, ki csak hallásból, vagy tanítások után esmeri az ízlés tanításait.

Szintígy mivelődik az ízlés, a szép-tudománybeli művészdarabokra nézve a legjelesebb írók olvasása, s jelességeik összehasonlítása által. Nagyon kitetszőleg-homályos és zavaros érzemény az, melyet első megismerkedésünk az efélékkel, lelkünkben érzünk. A kezdő teljességgel képtelen egy általa olvasott dolgozás egyes szépségeit vagy gyengéit kijelelni. Nem tudja mire építeni ítéletét. Egyedül azt tudja megmondani: ha tetszett-e neki vagy nem? de hagyjuk csak gyakori izlelgetésére a művészi-írást, s ízlése mindig tökéletesebb s világosabb leend. Már nem csupán az egésznek bélyegét, de az egyes részek bárait és hibáit is észreveendi; képes lesz eléadni azon különfogott tulajdonokat, melyek helybenhagyását vagy czáfolását, már nem csak érzetképen, hanem okoknál fogva is, elé hívják. Eloszlik az előtte fekvő tárgyat mind eddig elé fedett köd, s az, a ki kevéssel ez előtt, csak bátortalan lépett egy ismeretlen tárgy keringős utjain, most már azokon fel s alá merészen járdogál. A gyakorlás annakokáért fő módja az ízlés finomításának.

Noha az ízlés a szépnek természeti érzéséből származó közvetlen érzet, melyet a mértékletes gyakorlás élesít, mindazáltal sok részt vesz az ész, s okosság is annak külön-külön kinyilatkoztatásaiban. A lélek írásbeli szép munkáinak nagy része t. i. nem foglal magában egyebet, mint az erkölcsi természet követeléseit, a gondolatok, tettek, erkölcsök utánozásait, de nem pusztá választéktalan, fás utánozásokat, s czél, vagy szép formák nélkül szűkölködőket. — Második Fridrik egy előtte dicsért festőről azt mondá: Igen is, derék festő, derekasán festi a trágyát. — Csak része lévén a természetnek az emberi lélek, csak részletekben, az az: határozottabb kis egészekben, kisebb vagy nagyobb mértékben, adhatja elé a természetet, és mind azt, a mi lelkesíthető, a mi lelkesedhető benne. Az ily követések akár ecset, akár penna, akár hang által, a két legjelesebb, legkiképezhetőbb érzékek, t. i. a látás és hallás külső — a képző és érző tehetségnek pedig belső segedelmével, főtárgyai tehát a

szépnek. Az ily követések alkalmával izlelt gyönyörűségek, egyedül csak az érzetek s érzemények következei; a követés kivitelének helyes vagy helytelen voltáról teendő ítélet ellenben az elmére tartozik, mely a követést, a szebb vagy felségesebb eredeti tárgy mellé tartja. Igazán mondja d'Alembert: Le sentiment est le juge du premier moment, et la discussion du second.

Ha p. o. oly költeményt olvasok, mint az Aeneis, öröömöm nagy-részt azon mód következe, mely szerint a szerző a történettel bánt; az egész költemény egyes részeinek természetes összekapcsoltatása, a részeknek egymás mellé és azoknak az egészhez helyhezése, aránymértéke, a természet után rajzolt caracterek, a caracterek összeillése a tettekkel, ezeknek pedig a gondolatokkal, talán legtöbbet tesznek gyönyörködtetésemre. Az ily költemény által szerzett örömet érzi a lélek, de a költemény ily mesteri tökélyei okainak észrevétele nyilván az okosság dolga. Mindenütt tehát, a hol valamely mesteri műv czélja, a természet mimelése által az ész és szív illette és gerjesztése, mindenütt, a hol a részek erányosságáról — akár külön, akár együtt egymáshoz vagy az egészhez — vagy egy bizonyos hatás elérése alkalmas módjairól van a szó, az okosságnak és ítélő tehetségnek is kell az izlésben foglalatostkodni, és foglaltatni.

Széles mező nyílik meg itten az okosságnak, önn erejét az izlés tárgyaitra kiterjeszteni, s főképen a beszéd, s írás munkáit ítélő széke elejibe állítani. Innen ered a második nem kevésbé fontos forrása izlésünknek, az okosság és józan ész talpigasságainak alkalmaztatása a literatura tárgyaitra. Fattyú szépségek, mint p. o. természettel ellenkező caracterek, rendkívül feszes érzemények, kénszerített írás mód tetszhetnek ugyan első tekintettel, de csupán azért, mivel ezeknek a jóval, széppel és illendővel ellenkezését még nem vizsgáltuk. Támadjon csak valaki s mutassa meg, mikép lehetett volna a jelen esetben helyesebben felfogni, s kevesebb erőltetéssel elő adni a természetet, s legottan elfog-e csalódás oszlani, s a helytelen és fattyu szépségek tetszeni tüstént megszűnendek.

Látni való ezekből miként áll fő forrása izlésünk kimivel-tetésének, a mi érzéseink szorgalmatos gyakorlásában és az okosság alkalmaztatásában az ily tárgyakra. A természet és mesterség közös szüleménye tehát az izlés.

— — ego nec studium sine divite vena
Nec rude quid prosit, video, ingenium: alterius sic,
Altera poscit opem res et conjurat amice.

Azt kívánja a jó izlés, hogy a szép tárgyak figyelmesebb szemlélése által gyakorlott természeti érzetünk e felvilágosodott elme belátásaitól segítessék, zaboláztassék.

Jegyezzük meg itt melleleg, mintegy a természetnek dicsé-
tetül: hogy a nemes szív szint oly szükséges igazgatója az izlésnek, mint az ész világossága. Az erkölcsi szépségek valóban

— mivel különösen az emberi természet diszére, felsőségére, a társaságok fenntartására, s nemesítésére látszanak a mindenhatótul teremtvé és rendeltetve lenni — nem csak hogy már magukban minden egyéb féleket felül haladnak, hanem az izlés más tárgyaira nézve is, hol távolabb, hol közelebb behatást gyakorolnak. Valahányszor emberi tettek, caracterek és érzeményekről hallunk vagy olvasunk valamit, azonnal figyelemre gerjed elménk, szívünk pedig érzeményekre fakadoz, — s ezzel is nyilván kinyilatkozik az emberi lélek természete, mely minket a részvételi érzeményekhez legszívesebben hajt, valamint azok körül legörömbösebb foglalatostokodik. Ezek nyilván legjelesebb tárgyai a jó izlésnek: ezeknek pedig igaz és helyes leírását, s a leírás szépségeinek mély érzését nemes szív nélkül még csak gondolni sem lehet. Látjuk is, hogy azon időszakokban, mikor a megvesztegetett erkölcsök a lélek minden nemes érzeményeit eltörlik, a jó és szép literaturai munkák kedvelése, s következőképen ezek írása is szembetűnőleg szűnik, s csak az olyaknak marad tulajdona, kik elméjüket és szívüket a közönséges mótelytől megőrizni képesek valának. Ilyenkor az előadásnak csak feltekert, felcsigázott, vagy gyermekes és negédes bájai tetszenek. Az írásmód, a dolgozások majd minden nemeiben, keresett, erőltetett, vagy finnyás, vagy dagályos, vagy kisikárlott; nem pedig természetes, együgyű s igazán erős és hathatós. Ha találkozik is egynehány író, ki a régi könnyű szabad érzést, a jó, szép és nagyak szeretetét kebelében megőrizte, az ő írásmódja bizonyos elnyomtatott érzés, elfojtott szabadság, s a szemeit körül vett szomorú tárgyaknak bélyegét tükörképen viselendi, s a teprenkedő író ezen bús tárgyak terhe alól, szinte ezen szörnyű teherviselés miatt hatalmasabb hatásokkal, vagy álnokabb fortélyokkal fogja elkeseredett lelke présbe tartott tüzeit kipattantani.

Az izlés tökéletességét helyes volta és finomsága határozza el.

A finomságot azon eredeti belső tehetség kifejtése és kiformaltatása szüli, melyen, mint láttuk, az izlés tulajdonképen épül. A külső s belső finomabb érzeti eszközök tesznek bennünket képesekké a közönséges ember szemei előtt titokba maradt bájok észrevételére. Azok, Montesquieu szerint, a finom ízlésű emberek, kiknél minden idea, minden képzelet-több mellékéseket gyűjt. Olyanok ők a szépségek megítélésében, mint Lucullus és Apicius az étkekkel megrakott asztalnál vala. Lehet finomság hijával érzésem, ha csak a hatóbb, a szembetűnő, a kézzelfogható bájok érdekelnek, az egyszerűek, gyengédebbek pedig, s a finomabbak mintegy elosonnak mellettem; ekkor finom ízléssel nem dicsekedhetem, de midőn jó formán és pontossággal megérzem azonnal mindenütt a különbségeket, az eltéréseket, még ott is, hol más még meg sem sejtí azokat, mikor a legrejtekezőbb szépségeket legottan kitudom kémlelgetni, és a legkisebb foltocskára, valamint legtisztábbjára valaminek, a szemem vagy fülem, mintegy önként vezeti érzéseimet, már akkor nem lehet mondani:

hogy semmi sem jutott nekem az izlés finomságából. Egyéberánt az izlés fainságának esmertető jelei szint azok, melyeknél fogva akarmelyik külső érzék, p. o. az iny finomságáról teszünk ítéletet. Valamint nem a nyelv inait végig csiklandó, nem a vásításig fűszerezett ételek a finom íznek próbái, hanem a nehezen megkülönböztethető részekből összetett eledelek, úgy a lelki izlés finomságát is, nem a szembeötlő, hanem a bűjkalkodóbb kecsék és kellemek ránk hatása jelenti ki bennünk.

Az izlés helyes volta ellenben oly tehetség, mely csupán csak a finom izlés társaságában megszerezhető. Ez soha sem bódíttatik el, vagy ál, vagy hamis ékességek által, vele járnak mindég és mindenütt a józan ész rendszabásai, akár beszéljen, akár írjon, akár ítéljen. A helyes ízlésű ember, a különbféle nemű és rangú szépségek értékét és helyét majd mindég szerencsésen tudja kiválasztani, és pontos szorossággal meghatározni — a helyes izlés gondolkozva érez, a finom érezve gondolkozik, — ez hasznavehetőbb a dolgozaskor, amaz a dolgozás javítása és kisimítása alkalmával — a jeles írók mind a kettővel bőven szoktak birni, a kritikusok többnyire vagy csak az egyikkel, vagy csupán a másikkal — a középszerű könyvszerzők pedig sem ezzel, sem amazzal elegendő mértékben. Ez az oka, hogy a kritikusok nem mindig remek szerzők egyszersmind az előadás azon nemeiben, melyekre kritikáikat kiterjesztik. Azok lennének az előadás akármilyen nemében a legjobb kritikusok, kik abban a nemből a legjelesebb remek szerzői — ilyen lett volna p. o. Horác, ha rá ért, vagy akart volna kritikákat írni. De a teremtő lélek nem igen szeret kritizálni, és többnyire csak melleleg bíraskodik, mert érzi ezen tisztnek nehézségét, s öntapasztalásból tudja, mi bajos, közönséges, soha semmi esetben kivételt nem szenvedő regula alá hajtani, akár az elme teremtséit, akár a szív érzéseit.

Kitetszik mindezekből, hogy nem igen lehet finom az izlés, ha nem helyes egyszersmind, és megfordítva. A finomság rokonnabb az érzéssel, — a helyesség az okossághoz szít. Az első inkább a természet ajándéka, a másik a mesterségé és miveltségé. A régiek műbírái közül Longinus finomság, Aristoteles helyesség által különböztette meg magát. Az újjabbaknál nagy példája a finom ízlésnek Addison; Swift, ha ily tárgyról írt legyen, hihetőleg a helyes ízlésnek lett volna mestere.

Minekutánna az ízlést kimívelődése, és tökéletessége ösvényen mutogatánk, talán nem fog ártani, eltérését ezen ösvényről, s ennél fogva tévedéseit is érteni, s igyekezni kitapogatni, ha vannak-e bizonyos esmertető jelek, melyek mellett a jó ízlést a rossztól megkülönböztetjük. Ez nemcsak azért nehéz, mivel egyáltalában az izlés a maga kinyilatkoztatásiban nagyon tétovázó, hanem főképen, mert a hamis vélemények felőle igen nagyon elterjedtek. Oly gyakoriak voltak az emberek között, külön-külön nemzeteknél, majd minden időben változásai, különbözőségei, hogy némelyek azon vélekedésre vezethettek, mintha minden

ízlés teljességgel önkényes lenne, s minden alap és mérték nélkül, egyedül csak a képzelődéstől és szokástól függene. Ha ezen állítás nyomra valamit, haszontalanok volnának e tárgyban minden vizsgálatok. E szerint nem érdemlene az czáfolást, ki, korcsma czéger gyanánt függő török fejet, Rafael legmesteribb képzetének, akármely visszás és utálatos szagot, a rózsa, vagy valamely nemesebb fűszerszám illatjának, s egy szerte kasul szórt hang-zsibajt Mózárt harmoniájának elibe tenne; — nem a ki a mostani Magyar-Deákságot Tacitusnál vagy Cicerónál, a Pesherek nyelvét a Görög zengésnél többre becsülné.

Az ezt állítók, kétségkívül a nemzetek ízlése különféleségén építik véleményöket. Az építés mesterségében p. o. Görög-remek példányok sok ideig a legtökéletesebbeknek tartattak. Utóbb több századok lefolyta után a góth architectura lőn uralkodóvá míg a görög ízlés ismét lábra kapa s újra közönséges csudáltatást érdemle. Most megint néhány év óta a német architectura, mint valami egészen külön nemű építés mestersége csudáltatik. A költésre és ékesszólásra nézve ismerjük a napkeletiek ízlését — ők olyan beszéd módokban gyönyörködnek, melyeket mi igen tarkáknak, s szerfelett terheltnek állítanánk. A Görögök megveték az ázsiai ízlés hiú és karimázott ékességeit; tetsző szépséget csupán csak az együgyűben találtak. Nem említem itt a Francia és Angol tragédia különbözőseit, mert valamely a simításon túl finomított, vásott és mintegy már kisikárlott ízlésű nemzet, és egy más aczélozottabb között, ha mind ketteje a kicsinosodás egyenlő lépcsőjén állana is, a szerint kellene az ízlésnek különböznie, a mikép az éghajlat, a nemzeti character, az intézetek, szokások, és ezek után nem csak a nyelv, hanem mind a társasági, mind a társalkodási viszonzatok és megegyezések, nálok és közöttök különböznek; és az ilyen nemzeteknél az említettek-nél fogva, nemcsak a szép természet érzésének, az ő mester műveikben módosítani, hanem mindegyikénél, más-más, egymástól észrevehetőleg különböző módosításokat kellene felvenni.

Ezek szerint méltán látszik támadni ez a kérdés: mit kell az ily példákban az ízlésre nézve következtetni? Lehet-e mind e szembetűnő különbségek mellett, az ízlésnek valamely közönséges sinórmértékére találni? — vagy talán, mind az, a mi szép, nem azért tetszik, mert szép; hanem csak azért szép, mert tetszik? s csak annak szép, a kinek tetszik? következőképen az ízlés körül tett minden vizsgálatok nem haszontalanok-e?

Midőn a Franciaák azt mondják, szeretetre méltó költőjök, Boufflers után: „tous les gouts sont dans la nature,“ nem azt akarják, hiszem, mondani: minden ízlés természetes; hanem csak azt, a mi már mondódott: „quisquis amat ranam, ranam putat esse Dianam.“ De következik-e ebből, hogy a maga nemében legtökéletesebb béka, bár olyan legyen, a miként azt az elveszett paradicsom szerzője, a bűn képe gyanánt festette, az embereket egyáltalában kellemes hatással illethesse? Bizonyos pók neme

vala Lalandenak legkedvesebb étele; s nem egy szép dáma találkozik, ki szép fehér fogait, a megszáritott, beczukrozott, cserebogár skeletónján, mint a legjobb ízű csemegén, legnagyobb gyönyörűséggel porczogtatja. A Marokkói követ Bécsben, még minekelőtte a lözsi párkányáról a parterrebe lezuhant volna, egy Concert alkalmával, melyben Mózárt több remek muzsika darabjai a hallgatókat magukon kívül ragadák, megkérdetve: ezeknek melyike tetszene neki leginkább? azt adá feleletül: hogy őt a hürok azon pengetése bájolá meg legjobban, mely eme bámultatott csudálatos hangzsibajokat megelőzte: a hang egyengetéseit, (Stimmung) értette, melyeket a muzsika elkezdése előtt, a hegedűsök vonójokkal húrjaikon szoktak gyakorlani. Ezer ilyen példákat lehetne elé hordani, valamint némely egyes emberek, úgy egész nemzetek ízléséről. De a rossz, a hamis ízlés; nem azt, hogy nincs, hanem inkább azt bizonyítja; hogy van jó ízlés; vagy mernők-e tagadni a morál törvényeit, mivel a Káthágobéliek, minekelőtte Róma frigykötés által segített volna ez iszonyú szokáson, emberi áldozatokkal szokták vala megengesztelni az egek Isteneit? vagy mivel még eddig elé sem törölheték el az Angolyok Malabárban az özvegy asszonyok önn maguk elégettetését? — ha a Valónak, az Erkölcinek vannak bizonyos sinór-mértékei, a szép sem szűkölködhetik nélkülök. Mivel mind a dolgok, mind az emberek természete bizonyos örök törvényeken épül, melyek szerint teremtettek mindenk a mindenhatótól, s egyedül ezek után szerkeztetvén, és szerkeztethetvén, jóllehet végebb hatalommal, és kevesebb tökélylyel, mindent az emberek is, a tudományokban és művészségeken, akár a valóság, akár a gondolkodás, akár pedig az érzés tekintetében, kell okának lenni, egyik ember ízlését miért tesszük a másikáénak eleibe, és miért lehet az ízlésben, szintúgy mint minden egyéb dolgokban az igazat a hamistól, a tökéletest a tökéletlentől megkülönböztetni?

Azonban nem mindenkor rossz ízlés jele az a különbféleség, melynél fogva egynek ez tetszik, a másiknak pedig nem tetszik; hanem más valamiben leli kedvét, a mi amazt illetetlenül hagyta. — Ennek is, amannak is lehet igaza. — Egy a költésben, más a történet írásban lelheti gyönyörűségét. Emez a vígjátékot, amaz a szomorút jobban szeretheti. Ifjú emberek eleven és víg, öregebbek komor könyvekben gyönyörködnek.

Centuriae seniorum agitant expertia frugis
Celsi praetereunt austera poemata Rhamnes.

Némely nemzetek a szenvedelmek heves kifejezését, az erkölcsök szembeszökő festését; mások mind a tárgyra, mind a köntökre nézve szorosabb és környékzettebb szabadságot kedvelnek. Mind ezek különböznek egymástól ízlésök tárgyaira nézve — ennek oka az: hogy különös fontosságúaknak tartják a nekik tetsző szépségeket, s minél több becsét tulajdonítanak ezeknek, annál hígabban érdekeltetnek másnemű szépségektől, úgy, hogy az

egyik rendűeknek csudálása meg is útaltatja velek olykor az egyéb neműeket. De szépségeknek maradnak ezek is, bár más külön nembe tartozzanak. Innen eredett talán a közmondás: de gustibus non est disputandum; és nagyon igaz, a mit a magyar mond: „kinek a pap, kinek a papné.” A rózsá is, a szegfű is szép; de ki határozza el melyik szebb? de a gyom, dudva, bojtorján nem szép; bármi hasznát vegyük trágyául, még akkor sem, ha találkoznának is, kik gyönyörködven a bojtorjánban, azt kócsag toll gyanánt kalapjok mellé szúrnák. Ne vádoljuk hát egymást az izlési tárgyak különbözése tekintetében.

Nem úgy van a dolog az izléssel, mint a csupán gondolkozó okosság kérdéseivel, melyekre csak egy felelet, egy állítás lehet mindig a helyes, a többieknek pedig szükségesképen helyteleneknek kell maradni. Az izlés tárgyának, a szépségnek, különbözőségei számtalanok, véghetetlenek és sok mindenféle környüállásoktól függ azoknak külső belső megítéltetése, ebben vagy abban az esetben. A csupán gondolkozó okosság tárgyai ellenben, nagyon keveset függnék a külső környüállásoktól.

Nem mutatván rossz izlésre az izlés különbözése, a romlottnak csak ott lehetjük nyomát, a hol egy azon dolog lévén kérdésben, egyik azt tartja szépségnek, a mit a másik galádnak állít. Ez már nem különbözés, hanem ellenmondás, s ekkor az egyik állításnak igaznak kell, a másiknak pedig nem lehet igaznak lenni. — Tegyük fel p. o. csudálja valaki jobban Virgil, mint Homér eposzát, midőn én ez utóbbit amannak eleibe teszem. Még itt nincs ellenmondás. Ő Virgil finomsága és gyengédsége felett andalodik el: engem Homér egyszerűsége, együgyűsége s tüze ragad. Miglen egyikünk sem tagadja, mind Homér, mind Virgil szépségeit, addig ez nem egyéb, az izlés azon különbözésénél, mely feljebb említődött, és szint oly természetes, mint elnézhető. De, ha ellenfelem ezt mondaná: Homér unalmas, sületlen író, s egy jelenkori Lovag-román, szint oly felséges munka, mint az Ilias, már akkor izlése akár finomságán, akár helyességén szabad valamennyire kételkednem, s ítéletemet azon építenem, a mit az izlés sinórmértékének tartok.

De ugyan melyik az a sinórmérték az izlésben, melyre támaszkodhassunk a kétes esetekben? — rendszerint azt mondják: a természet. Igaz is ez a vélemény, valahányszor alkalmaztatható. A természettel testvéres megegyezés, elegendő ítélet-módot nyújt ott, a hol egy valódi tárgy követése forog fenn. De több esetben teljességgel nem használhatjuk ezen mértéket, s ez a kitétel: a természet követése, felette tétovázó és bizonytalan. Valamit kell hát keresni, a mi kevésbé kétértelmű.

Az izlés utolsó alapja, mint feljebb fejtegettem, a szépség érzéketősége mi bennünk. Ezt mint emberek; mint lelkes állatok a természettől vevők ajándékul; ezt az ajándékot, azon mérték szerint, melylyel nekünk adatott, kicsinosíthatjuk. Lenne valaki, ki a megnevezett érzéketőséggel a legnagyobb mértékben bírna;

kinek külső érzékei, belső érzései minden esetekben egyformán teljes helyességgel illetődnének; ezt a valakit lehetne bizvást bírónak választani az izlés dolgában; ítéletei bizonyosságot foglalnának magukban és csálhatatlanok gyanánt tekinthetnének. De, mivel nincs olyan angyali halandó, más bíróra kell szert tennünk, s ez nem egyéb, magának az emberi természetnek érzésénél. Azt, a miben az emberi nemzet többsége megegyez, azért kell igaznak tartanunk; mert bizonyosan meg nem egyezne abban, ha az, az emberek többsége természetével ellenkeznék. — Consensus plurimorum populorum lex nature habenda est, a mint mondja Cicero. A föld kerekéségén külön külön éghajlatok alatt már élt s élő elszórt, kimivelt és ki nem mivelt emberek többségének megegyezése, nem lehet bár mi okból is származó pártoskodás. Ha valaki azt állítaná, hogy a cukor keserű, a rabarbara pedig édes, hijába valók lennének minden bizonyításai. Ezen ember izlését kiki romlottnak és természet ellen valónak állítaná, s csak azért, mert izlése minden más emberekétől oly igen különbözik. Azt mondanák neki: meglehet, hogy az édes cukrot keserűnek érzed, de ez a keserűség nincs a cukorban, hanem a te talán epével megrakott nyelvvel és inyed hártáján; mivel pedig a ki mivelt emberek többsége epétlen innyel és nyelvvel ez előtt is mindig és most is dicsekedhetik, a te személyes érzésedre nézve helyes ítéletedet közönséges gyanánt bé nem fogadhatjuk. Szintígy kell gondolkoznunk a belső érzeményről, s hasonló just kell engedni a többségnek, az egyes személyek lelki izlése felett hozandó ítéletre.

Sajnálom valóban, a midőn ily köznépi és democraticai alapot kénteleníttem adni az izlésnek; de nem vagyok én azért Carbonárhoz és látom az ellenvetéseket — micsoda? nincs más esmertető jele a szépségnek, mint a többség helybenhagyása? s a mások gondolatait kell-e elébb kitanulni, hogy sem a költésről vagy ékesszólásról litélhessünk? — Semmiképen; vannak oly talpigazságai az okosságnak, melyeket az izlés, valamint a tudományok tárgyaira lehet alkalmaztatni. Az a ki a láng-ész valamely művét csudálja, vagy ócsárolja, ha tanult ember, okát fogja adni ítéletének. Az izlés vegyes és összetett tehetség, melyben az okosság világos ítélete, mindig együvé olvad az érzetek homályos sejtéseivel.

Meg kell mind e mellett vallani: hogy utolsó okai a tetszésnek az érzésen nyugszanak. Mert ha mi a czifrázatlan írás-módját, a cziczomázásnál feljebb becsüljük, annak bizonyosan, ennen érzésünk mellett, az az oka; hogy mind a kimivelt, mind a ki nem mivelt többségnek e két módról hallott és olvasott véleményeit egybe hasonlítottuk, megvizsgáltuk, s azokból következtettük az együgyűnek nagyobb becsét. A híres kép-író Dávid nagyon figyelmeze azon hatásokra, melyeket képletjei (tableaux) az együgyű és tanulatlan embereken, kiknek természeti érzéseket a különféle okoskodás még meg nem hajtogató, okozának; ha valamely indulat vagy szenvedelem, nem vala úgy eltalálva képletén, hogy az együgyű néző figyelmét

magára vonta volna, igazíta, jobbíta rajta — ellenkező esetben pedig különös meglepődést mutata és azt szokta vala mondani: többet hajtok én ezen falusi birámra, mint a városiakra. Appelles kitévé képleteit és míg azon a sarú csináló csupán a sarúzásokat bírálgatná, figyelemmel halgatta jegyzéseit és csak akkor, mikor a festelésbe avatkoza, intézte hozzá amaz esméretes szót: „maradj a kaptánál, édes barátom!“ A minek észrevételére tehát nem kívántatik vagy okoskodás vagy művészség, annak minden ember bírāja, arról nem tulajdoníthat magának kirekesztő ítéletet az okoskodás és művészség és a szép képű Szerecsennét szintűgy szépnék fogja találni a fejr férfi, mint a fejr elmosolyodott menyecskét a szerecsen. Zeüxis oly természetesen festé a szőlő fürtöket — s oly rosszúl melléjek a szőlő páskott fiút, hogy még az ég madarai is azokra szállottak. De magát a madár csalót szedte reá Parhasius ecsete kárpítja.

Mikor az ízlés végső próba kövéről szólok, nem érthetem, a fonák, vagy szokásokból, vagy megfogásokból eredő ízlését, azon, akár buta, akár túl simúlt népeknek, melyek, vagy az ő durvaságuk és tudatlanságuk vagy elfajultságuk miatt oly igen eltávoztak a józan okosságtól, hogy megszokott balgatagságaik közepette a természeti érzés bennök vagy kioltódott, vagy meg-aludt, vagy kificzamúlt.

Mind a kimívelt, mind a barbar nemzeteknél a történetek, az állapotok, az esetek környítményei nagy befolyással szoktak lenni az ízlésre. Az éghajlat, a természet nagy csapásai, a vallás mivolta, a tudományok, mesterségek s művészség állapota, az országlás, vagy uralkodás formája, a tanítás, tanulás és nevelés módja; az ízlésnek itt, vagy ott, rövidebb, vagy hosszabb időre, fonák alakot adhatnak. Egy buja udvar kicsapongó erkölcselensége, a kaczer írások szeretetét terjesztheti, egy kedvelt író munkáinak bámulása még hibáinak is fényt szerezhet; valamint más részről az irígység a legjelesebb művészi remekeket is könnyen rossz hírbe hozhatja. De ha történhetnek és történnek is az efélék csak bizonyos időszakokban, bizonyos tartományokban fojthatja el az emberi nem összességének magától a természettől származó érzését a rossz ízlés.

A kimívelt népeknél különösen, kiknél az ízlés tárgyai különbélébbek és tágasabb kört töltenek bé, a jó ízlés többnyire csak vagy a felette szerencsés, vagy a szerencsétlen kor-szakaszok prédája; uralkodhatik ugyan, mint martaléjkán rajta egy darabig a fonák, s elcsábithatja a gyenge fejeket és elpuhult szíveket; de mihelyt ráeresztetnek a tiszta elme sugárjai, s a vizsgálatok villongó fegyvereinek élei, rossz pára gyanánt eltűnik, és a felmenekedett jó ízlés világa mellett, csak azon csudákozunk, mint borithatta és nyomhatta el, bár mi kevés időre amannak ködös gőze, ennek tisztán fénylő örökös világosságát.

Lehetetlen, de nem is szükséges, az ízlés sinór mértékét, oly csalhatatlan rá-mára vonni, mint a háromszeg mennyiségét.

A matematikai igazságok számbeli feltételeken épülnek, és a mennyiségeket és mekkoraságokat illetik, nem a mineműségeket; a mineműségek feltételei egészen más természetűek; a megfogások formuláitól függnek azok a túltesti világban, az érzékiben pedig az érzésektől, érzetektől és érzeményektől, melyeket az okosság mérsékel és igazgat. Legvalóbbaknak kell hát lenni a matematikai igazságoknak, legbizonyosabbaknak a metaphysikabelieknek, és legérezhetőbbeknek és megfoghatóbbaknak az ízlés tudományát — az aestheticát — tárgyazóknak.

Érzi mindenki, mikép akarta a természet Ura, hogy a boldogságot itt e földön keressük, túl pedig e mulandóságunkon fel is találhassuk. Azért alkotá úgy az ember lelkét, hogy ennek a léleknek a matematika igazságai valóságoknak, a metaphysikaéi bizonyosságoknak, az aestheticabeliek pedig érezhetőségeknek, és megfoghatásoknak láttassanak. Lehet akármi számlálható vagy mérhető dolgot hibásan, vagy felszámítani, vagy megmérni, — lehet a megfogások formuláit hibásan felfogni, összezavarni, vagy azokból hibás következtetéseket húzni — lehet az érzetektől és érzeményektől mindenféleképen vetélkedni, de azért csak igaz marad, hogy minden szám egy, vagy több egységből áll, hogy nem lehet egy azon dolognak azon egy időben és helyen, az emberi lélek megfogásai szerint, mind lennie, mind nem lennie; szintűgy igaz marad, hogy vagyon mind tetsző, mind nem tetsző érzés, hogy a szép tehát nem merő káprázat, és mivel az ízlés a szépnék érzése, világos: hogy az ízlés nem oly önkényes bíró, kinek ítélete ön szeszélyétől függ, és a ki nem bír azzal a tehetséggel, hogy a szépet a nem széptől megkülönböztethesse. Az érzésből, az érzetek és érzemények után származó, az okosságtól mérsékelt és igazgatott ízlésnek tehát, szintűgy meg kell felelni a dolgok és az emberi lélek természetének, és szintűgy valami, ha bár más és más természetű törvény alá vetve lennie, mint egyéb lelki tehetségeinknek. Beszéljenek, kiknek tetszik a jó ízlés önkényes voltáról — a szépnék érezhetőségét és megfoghatóságát nem tagadhatják.

A szép, nemekre oszlik. Vannak oly szépségek, melyek céljokat, a köztetszést t. i. és a csudákozás indítását el nem hibázhatják. Akár minemű legyen valami remek mű, az, a mi benne a képzelő tehetséget elevenen foglalatatoskodtatja, de el nem fárasztja, s a mellett a szívet mélyen vagy kellemesen illeti és nemesíti, minden népeknél és századokban tetszeni fog. Van egy húr, melyre, ha helyesen illetődik, mindég megpendül az emberi szív. Innen van, hogy az ízlés minden különbözése mellett a klasszikai munkák megtartják becsöket, és a századokat mindeneket elmosó zápora keresztül is példányul felmaradnak, ez által is az emberi nemzet közérzését a szép iránt békéztetvén.

Rossz ízlés, tekintet, előítélet, részrehajlás, minden nemzetnél és minden időben, tehet hiressé valamely vagy középszerű, vagy rossz művészt, de haladjon csak a tartóztathatlan reptében legszi-

vesebben a rosszat vagy közepszerűt is szárnyaival elfuvó idő, s érkezzék meg társaságában, a múltak jelességeinek igazságos vizsgálója, a maradék s im azzal feltűnnek a hamisan bámúlt remek gáncsai, minden bizonytalanság megszűnik, győz a helyes ízlés helyes ítéleteivel, és csak annak marad meg állandó dicsősége, az emberi nyomok emlékezetében, a mit az idő szüntelen nagy pusztításai közt is a legkésőbbi maradéknak megvitt szárnyain. „A hamis véleményeket eltörli az idő, a természet ítéleteit megerősíti.” *Opinionum commenta delet dies, naturae judicia confirmat.*

A szépről.

A szép szoros meghatározását semmi sem nehezíti jobban, mint ezen kitételnek a legkülönneműbb tárgyakra vitt alkalmaztatása. Szépnek mondjuk a látás és hallás érzékeire kellemesen ható külső tárgyakat, szépeknek az írásmód némely jelességeit, szépeknek a lélek bizonyos indulatait; sőt néha még a belebb vonult tudományok némely tárgyait is. Mindennap szép fáról, szép virágról, szép költeményről, szép karakterről hallunk szólni, olykor a mennyiség tudománya valami szép állítmányáról, egy szóval, oly sok és különnemű szépről, hogy felette nehéznek látszik, mind ezen tárgyakban egy azon bélyegre akadni, mely mindnyájával közös és az ezek által gerjesztett kellemes hatásoknak okozója legyen.

Kérdezd, úgymond Voltaire, a varasbékától mi a szép? mi a *to καλον*? Gyönyörű sárga hassal puffaszkodó béka párjára mutatand, két gömbölyűleg kidüldörödött szemű és laposan széles torkú szerelmesére. Kérdezd Guinea négerét, ennek a fekete bőr, a bédült szemek, a felül meglapult, alant fitos orr lesz a szép. Kérdezd az ördögöt — ez (ha európai) egy pár szarvat, négy köröm és egy fark mellett fog szépnek állítani. — Kérdezd végre a filosofusokat és hosszasan tekervényes galamáttyással felelendnek.

Bár mint szeressem jobban a varasbékát, a négert és még az európai ördögöt is a bölcselkedés galamáttyásánál, nem merem mind az által bízni a szerelmesek rövid feleleteire, a szép ideája nyomozását. Más, ha hosszabb és szövevényesbb uton kell hát haladnom.

Kant azt nevezi szépnek, a miben, maga a forma, cél; és így a mi formája által a képző tehetséget, az észet s az érzést, szabad, harmoniás, játszi, kedves, és gyönyörűséget okozó mozgásba és foglalatosságba hozza, következőleg, a mi közönségesen és érzetikepen, megfogás (Begriff) nélkül tetszik. De Kant új kérdésre ad alkalmatosságot, t. i. mi és milyen az a közönségesen tetsző forma? Egy új kérdést támasztó felelettel, bár mi nagy embertől jöjjön az, nem lehet megelégedni.

Hemsterhuis azt mondja szépnek, a mi legrövidebb idő alatt bennünk legtöbb akár érzeteket, akár érzeményeket, akár képzeteket, akár ideákat gerjeszt; — de ha mindezek nem tetszők, hanem zavarosak, fárasztók, visszások, fájdalmasak, fogják-e a szép érzését okozhatni? — Így Jean Paul megjegyzése szerint a belebb vonult filosofiai vagy mennyiségstudománybeli állítmányok is, mihelyt sokakat azokból rövid idő alatt egy tekintetre átpillantunk, szépek lennének. Egyébiránt, még más oknál fogva is, ki nem elégítő ez a magyarázat. Két képet t. i. két érzetet, két érzeményt, két ideát nem vagyunk képesek azon egy szempillantásban felfogni. Nagyon határos természetünk egy azon szempillantásban mindég csak egyre van határozva. Felfogásaink egymást csak követhetik, egynél frissebben, másnál lassabban, akár egy területben (in uno continuo spatio) akár idő folytában, azaz külön egymást követő területekben következni látszassanak. Midőn tehát kívül érzékeinken egy tekintettel magunkban vagy magunkon kívül több dolgokat egyszerre átérteni látszatunk s a különbözőségeket és különféleségeket egybe fogó sas látással kérkedünk, nem jelenthetünk ki egyebet ezen kitételrel, mint azt, hogy hol frissebben, hol lassabban látjuk, vagy érezzük egymás után felfogásainkat, melyek mintegy keresztül futnak rajtunk, vagy mi azokon és hogy ezen átfutásnak érezett, hátra hagyott nyomai szülik bennünk a felfogás egységét, vagy, hogy ezen futva hátrahagyott nyomok segedelmével teremtyük lelkünkben a felfogások egységét. Az elmék különböző sebességétől függne tehát a szép ideája, és a legcsunyább és legvisszásbb felfogások is szépeknek nevezetethetnének, ha valaki azokat sebes elméjével oly rövid, vagy még rövidebb idő alatt által futná és a lélekben hátrahagyott nyomaik szerint, azoknak egészét felfogná, mint a legkellemesebb felfogásokat, a lassúbb elmék. Nem értem, minő hézagos vagy ugrós gondolatok soránál fogva leli Jean Paul Hemsterhuis ideáját a szépről ekképen fejthetendőnek, „a Szép a fantázia köre, mivel a kör a leggazdagabb, legegyszerűbb minden figurák között és így leginkább felfogható.” Azonban felel fejtegetésének, a kör figuráját már maga magában (nem tudom miért) szépnek állítván, következőleg magyarázandót találván a magyarázatban. De nem elégséges maga a fantázia a szép akár kifejtésére, akár érzésére, akár előállítására, mert a különben nagyon genialis Jean Paul sok helyütt önn példájával bizonyítja, nem teremt, fejt, érez, érzetet mindenkor szépet a leggazdagabb, legtermékenyebb fantázia is.

Burke a szépet e három tulajdonságra építi: softness, smoothness, smallness, a szelidség, t. i. gyengédedség és piczinség. Ő szerinte tehát Bébé Szaniszló lengyel király törpéje legszebbje vala az embereknek s a kolibri legszebb minden madarak közt a levegőben.

Home a kritika elementomainak szerzője, most nevezett munkájában egy fejezetet irt a szépről, melyet Winkelman

szerint még egy Grönországi lakos is irhatott volna. A különben is éleslátású Angoly t. i. a szépet a hasznosba helyezetteti s szépnek azt nevezi, ami céljának megfelel. Nagyon vissza tetszett Voltairenek ezen idea, mert azt beszéli: mikép kerülván valami szomorú játékkor egy filosofus mellé a játékszinben s ezt a hallgatók nagyobb részével sirni látván, kérdé tőle, mi szépet találna e tragediában? Azt, felelé amaz, hogy a szerző célját elérte. Másnap reggel a czélt kereső orvosságot veve, mely használt nekie. Meglátogatván tehát őtet délután Voltaire, így szólott a kigyógyúlthoz: ugyan szép lehetett az az orvosság, melylyel élt az Úr, mert megfelelt céljának, visszaadván az Úrnak előbbeni egészségét. A célnak megfelelő tehát nem elég a szép ideája kimagyarázására s hozzá kell járulni, úgymond Voltaire, a kedves érzelmet és csudálkozást gerjesztőnek. De így is újra születik a fő kérdés, mi nyújt t. i. csudálkozással kevert kellemes érzést?

Látni ezekből, mi nehéz a szép magyarázatja, és mi könnyebb taglalások által a szép ideáját megzavarni vagy semmivé tenni, mint azt bizonyos határok közé szorítva felépíteni.

Némelyek különösen csak a képzőmesterségek, t. i. a festés, képfaragás és építés miveire akarván a szép ideáját alkalmaztatni, csupán a mivész ideáljának megfelelőt nevezik szépnek. De a mivész ideálja nem mindig, vagy legalább nem mindenben alkalmaztatható a poétáéra, a hangmesterére, sem pedig az erkölcsire, holott ezen utolsó legközségesebben tetsző, s az emberek többségénél leginkább éleszti fel azon érzést, mely kedves érzellemmel párosított bámulást gerjeszt. Mert valóban nem találja-e a legfeketébb szerezsen, valamint a legfehérebb európai ember szépnek akár Codrus, akár Regulus önn személye feláldozását? Alkalmaztassuk már most erre a két felséges áldozatra a szép művészi magyarázatját. Azért tetszenek-e ezen hősi cselekedetek, mert megfelelnek az erkölcsiségről bennünk formált ideálnak? Aligha; mert szépek, de nem a legszebbek, az az: még szebbek is találkozhathának, az erkölcsi ideál pedig (mert nem a formában is áll) ha nem valami habozó és bizonytalan vagy önkéntes idea, nem lehet a maga nemében kisebb v. nagyobb tökéletességű s így az, ami annak egészen meg nem felel, hanem csak közelít hozzá, még egy kedvetlen érzést is okozna lelkünkben, mely az ideál és való vagy valósúlt cselekedet közt fennálló különbözőséből származnék; s aztán oly emberek is csudálják e nemes cselekedeteket, kik gonoszok, megromlottak, s az erkölcsiség semmi, még homályos ideálját sem (annál kevésbbé a valóságot) tartják akár eszökben, akár szívekben.

Már a mi a művészi szép érzését egyáltalában közelebből illeti, a természet és a belé teremtett ember úgy vannak alkotva, hogy mind az, ami a természetben viszonzatban áll (in relatione positum est) az ember akár belső, akár külső érzékeivel, bár mi egymástól különböző nemű legyen is mindegyik emberi érzék alkotása, az emberi lélektől felfogattathassék. Ámbár tehát ezen

felfoghatás, ezen érzéketőség okát nem tudjuk, sem pedig azon viszonzatok okát, melyek a külső és belső érzékek, és az érzett dolgok közt az érzéketőségnél fogva felállnak, annyi mégis bizonyos, hogy megfoghatatlan volna ez a megfoghatóság, ez az érzéketőség, ha azt okatlannak feltehetnők; lehetetlen tehát azt még gondolhatni is annak és mivel külső s belső érzékeink segedelmével az érzés, emlékezet, képzés és gondolkodás tehetségeinek erejük által nem csak a lelken kívül eső októl jövő és így valódi tárgyakat felfogni és megtartani, hanem ezen tárgyaknak érzékeinkre nem hatásokkor is, hasonlókat, mint valamely tükörben a léleknek mutatni képesek vagyunk; is így lelkünk a valódi tárgyat a hasonló képzelt tárgytól képes magán kívül megkülönböztetni, nem csak még szorosabban az következik, hogy kell lenni kívülünk valódi tárgyaknak, hanem az is, hogy az érzés, az emlékezet, a képzés, és a gondolkodás nemcsak a természetet, hanem annak titkait is mimeli, hogy tehát hihetőleg az Istentől teremtett természet is, a valódi tárgyakat bizonyos, szintűgy az Istentől származó ideák szerint alkotta és csak ezeknek segedelmével mutathatja úgy azokat, de véghetetlenül sokfélebb, különmeműebb s érzhetőbb valódiságokban, az Istennek; valamint a véghetetlenül kevesebb és határozottabb és egynéhány különmemű emberi érzékeink szerint érzett s érzhető valódi tárgyaknak hasonló képeiket mutatja az emberi érzés, emlékezet, képzelő és gondolkodó tehetség, a kevés időre a testbe szorult emberi léleknek. Csak így tudom én magamnak, a mostani időkben is megint felelevenített nagy, de egy kevésbé homályos gondolatját Plátónak, valamennyire megfejtteni.

Igy lévén valamennyire magyarázható a tárgyak előtünete (Erscheinung) az emberi lélek előtt az ember külön érzékeinek természete szerint; ha ezen magas és fellengős gondolatokról közelebb szállunk le a tapasztalásokhoz, azt vesszük észre, hogy a természetben sok, mind kedves, mind kedvetlen hatások érdeklik külső érzékeinket és belső érzéseinket.

Ha valamely derült napon napszállatkor a tiszta kékellő ég alatt boldog vidéken sétálni megyek, a külön külön-nemű tájak, zöldelletek, gyepek, galyas facsoportok, csemeték, hantok, virágok, kinézetek, meglepettetések, patakcsergések, világosságok és árnyékok, a madarak zengedezése, a fényes szálló bogarak dongása, a füvet sarlozó lánykák éneklése, egynéhány csendes kunyhók, egy messzéről fénylő fehér torony, a hegyek, völgyek, bérczek, a sziklák, a juhnyájak, egy szóval a külön-különféle színek és formák, a szél susogása a fák közt, valamely a hegyről lejövő csorda kolompjának kongása, a nyílt rózsák és liliomok illatja, egynéhány piros édes cseresznye kóstolása stb. ezer meg ezer gyönyörűséges érzeteket gerjesztenek bennem, nem tudom miért, de gyönyörűséget érzek; azonban rám reppen egyszerre egy nagy darázs és még minekelőtte védelmezhettem magamat, zúgva megcsíp, oda van legott minden gyönyörűségem, a fulánk

helye dagadni, veresedni kezd és fájdalmat érzek. Kedvesek valának előbbeni érzeteim, de ez az utolsó szenvedelmes. Csunyát érzetem-e utoljára és szépet fájdalommal előtt?

Valamint akármely egyes hangot általán fogva vévén, nem lehet szépnak mondani, úgy semmi egyes szint sem általán fogva; és ha valaki szépnak mondta: azt csak azért mondja, mert ez az egyes hang ez az egyes szín, akár különösen az ő érzékeinek természete, akár az ideák társasítása törvényei szerint vagy általán fogva vagy akkor s ekkor és ezen esetben s épen rája elevenebb hatást gyakorol, mint más valami egyes hang, más valami egyes szín. Minden külön felfogott egyes vagy szín, vagy hang vagy forma tehát, melyet a képzelődés tovább vagy nem osztályozhat, vagy valami más akár egyes akár többes egygyé forrt érzettel vagy érzésekkel osztályozatlan össze nem fog, sem nem szép, sem nem csúnya és csak annyiban kedves vagy kedvetlen, amennyiben az érző tehetséget foglalatosskodatja és így érzeti velünk létünket. Mennyivel jobban érzeti a nélkül, hogy elfáraszszon, eltompítson, organumainkat sértse, vagy tetemes fájdalmat okozzon, annál kedvesebb. Ez az oka, hogy még a kedvetlen érzetek is, mindég kedvesebbek előttünk, mint semmi érzetek vagy a nagyon gyengék. Azért oly boldogtalanok a legnagyobb szerencsében is azok, kiknek érzékeik eltompultak és kevesebb intensiva, azaz: vergődött boldogsággal bírnak az érzékenytelen emberek, mint az érzékenyek. Világos hát, hogy eleven érzetek nélkül nem lehet kedves érzés, — voltak hát sok kedves érzeteim előbbeni sétálásomkor és az utolsó kedvetlen volt.

De mi kívántatik hát meg, hogy valamely érzés eleven legyen? ha annak, ki azt érzi, érzékei nincsenek akár már magától a természettől, akár a sok mérsékletlen izgatásoktól eltompulva?

Hogy ezen kérdésre megfelelhessenek, valamivel felebből kell, le, mélyebb értekezésekbe bocsátkoznom.

Az a mi az érzést okozza vagy közvetlen hat külső érzékeinkre, mint p. o. a testi izlés, a tapintás és szaglás érdeklései hatnak vagy nem közvetetetlen, — a testi izléskor t. i. az a mit számba veszek, közvetlen éri inyeimet, a szaglásban a virágok kiillatozásai közvetlen érik orromat, a tapintásban a test közvetlen éri a testet, a hangok ellenben a levegőt tolják és rázzák elébb, és csak a tolt és rázott levegőt érzi közvetlen a fülem, mely így a hangokat a képzelődés minden segedelme nélkül bocsátja belső érzékeimre — a nézésben pedig a nap sugarai szintúgy tolják és rázzák elébb a levegőt és csak ez a tolt és rázott levegő jön alkalmasint a világító és festő sugártól áthatva vagy egyenesen, vagy elébb a tárgyakra, melyekre nézek, ütközve azokról azoknak képével szemembe. A testi izlés, a tapintás és a szaglás érzeteit tehát mintegy külső érzékeimen érzem és ámbár tudom, hogy külső, engemet megérő tárgyak okozzák azokat, és ámbár meg tudom különböztetni hol kedves hol kedvetlen érzés mellett az édest a keserűtől és a savanyútól, a simát

a borzástól, a bűdöst a jószagútól; sőt ámbár azt is tudom, vagy legalább gyanítom, hogy a testi izlésben, tapintásban és szaglásban minden különböző érzetnek természeti vagy kisebb vagy nagyobb kedvessége vagy kedvetlensége attól függ, mint izgatja, azaz: mint éri és mint húzza össze vagy terpeszti vagy csiklandja vagy nem csiklandja a külső test vagy testecske közvetlen külső testi érzékemet, még se tudnám semmi módon, kívül az érzékeken ezen érzeteket képzelődésemben úgy festeni, mint p. o. egy élőfát galyjainak formájával és zöld színével még akkor is tudok, mikor távol van tőlem az a fa, s azt nem látom. A hangok által felrijasztott belső érzeteimet ellenben feleleveníthetem akár a kóták segedelmével, akár csupa emlékezetből a tetsző áriának újra eléneklése mellett, de ugyan ki tudja csupán a belső érzés vagy jegyek s jelek által vagy az emlékezet és képzelődés, vagy a gondolkodás tehetségével magában és mintegy kívül külső érzékein feleleveníteni és felébreszteni e testi izlés, a szaglás és a tapintás azon érzeteit, melyeket azelőtt érzett és most mikor felakarja azokat ébreszteni nem érez. Próbálja csak valaki a p. o. szagolt, de ma az orrától távol levő rózsza illatját kívül érzékein magának képzelni és ezt a szagot képzelő tehetségében feleleveníteni?

Ezek, melyeket úgy hiszem minden ember tapasztalása helyben fog hagyni, — így lévén, nem fog talán senki kételkedni, hogy caeteris paribus, a mint mondják, a testi izlés, az az: az iny, a szaglás és tapintás érzetei mint egyenesen és legközelebről, legszorosabban az érzékekhez tapadók, a legelevenebbek. De bármi elevenek és így kedvesek légyenek, mivel közvetlen érzetek és így azokat kívül a külső érzékeken képzelődésünk önn magában sem nem elevenítheti fel, sem pedig egyenesen látható vagy hallható osztatlan érzetekbe fel nem foghatja, a szép érzésének tárgyai nem lehetnek. Látjuk is, hogy a három megemlített érzékeink közvetlen érzetei legnagyobb közösülésben vannak az ú. n. testi természeti ösztönökkel (cum instinctibus physicis). A hangok inkább érdemlik a belső érzést, mint a képzést, melyre csak közbevetve hatnak vagy a képzés csak közbevetve rájuk és így a hangok érzete a dolog természetéből eleven ugyan, de mivel a képzéssel kevésbé szoros összeköttetésben vagyon, s a muzsikában a belső érzet közvetlen nem képeket, hanem hangokat teremt s a belső érzetet nem képek, hanem hangok gerjesztik a muzsikában, a szépnak egyik faja, az érdeklő, t. i. kifejthető ugyan, de a Nem, t. i. az a mi szépnak nevezetik, csupán a belső érzésből és a hangokból ki nem magyarázható. A látás érzékei által nyert közbevetett érzetek tehát, bár ezek is természetük szerint ugyan elevenek, de még is kevésbé elevenek az említetteknel, azonban válhatnak elevenebbekké, sőt legelevenebbekké, és legjobban is megfejthetik a szép természetét.

Minden, a mi szép, érdeklő lévén, de nem megfordítva, bármi eleven legyen valamely érzet, és bármi kedves érzést okozzon elevenisége, ezen eleven kedves érzés nem lesz még azért a

szépnek érzése, ha abban az idea, az az valamely gondolat tünetté és érzetté nem válik, az az: ha több külön eleven érzetek egy közkép vagy gondolat segédelmével egy egész érzetté nem válnak. Azt kell hát megmagyarázni, mint válhatnak több külön és külön elevenesű érzetek egy egyszépet éreztető eleven érzetté.

Minden érzetek még nem képek, hogy tehát képpé válják az érzet vagy a kép érzetté, több külön akár képnek, akár érzetnek kell egy képbe, egy érzésbe egyesülni és pedig úgy, hogy a lélek kívül érzéseinken, ezt a képet vagy érzetet, mint valami lehetséges egységet érethesse vel in natura et effective, vagy a képzőtehetség segédelmével.

Minden akár külső, akár belső érzet olyan, melyet a képzelő tehetség vagy osztályozhat, vagy osztályoz, vagy olyan, melyet vagy nem osztályozhat vagy nem osztályoz: a zöld színt, p. o. valamint a többi színeket is, a képzőtehetség nem osztályozhatja, ámbar mikor több összetett színek egygyé válnak, azaz: egy új színné, a gondolat által lehessen ugyan, de nem a képző-tehetséggel az összetett színben magában külön választani azon színeket, melyekből azon összetett szín áll. A formákban szintűgy a kört, mint körformát nem osztályozhatja a képzőtehetség, — ámbar a gondolat magában a körben szélyelszedheti a kört merő ívekre és karéjokra mikor tehát több külön ilyen a képzőtehetség által vagy osztályozhatatlan vagy osztatlan akár képzetek, akár érzetek valamely belső erő s gerjedelem, akár külső akár belső-képen eredő ingerlésére valamely azokat egybefogó közgondolat vagy kép segédelmével a képzőtehetség által úgy összetételnek és szerkesztetnek, hogy már összetéve egy osztályozható ugyan, — de nem osztályozott egyes érzetté váljanak, azaz: hogy a lélek minden egyes érzetben vagy képben az összefogó élesztő közgondolatot vagy képet fáradság nélkül felfoghassa, valamint minden ilyen egyes érzetet szintűgy fáradság nélkül a közgondolatra vagy képre visszavihesse, akkor a közbevetett tulajdonságú érzetek is oly hatókká és elevenekké válhatnak az illetén összeszerkesztetés által, hogy az a gyönyörűséges érzés, mely az által támad és a melyet én a szép érzésének nevezek, mint abban, ki ennek a szerkesztetésnek alkotója, mind pedig abban, kivel annak alkotója azt érezteti olyasvalami isteni, a minek párja nincs az emberi természetben, mivel az csupán az érző, emlékező, gondolkozó és képzelőtehetségnek harmoniájából támadhat az emberben és így benne mind az isteninek, mind az emberinek egyszersmind diadalma.

A szép érzése tehát lehetetlen valamely belső erő gerjedelme és mozgása nélkül s ez az erő megvan mind a természetben, mind az emberben, — lehetetlen több külön-külön, csupán csak a belső érzés vagy a képzőtehetség által osztathatatlanul vagy osztatlanul felfoghatandó és felfogott eleven, az érzékeket s a belső érzést nem sértő, nem tompító érzet nélkül; lehetetlen több ilyen érzetekkel származó képeknek és érzeményeknek egy ezen képekre és érzeményekre könnyen osztályozható ugyan, de valamely összefogó, összetartó, élesztő közgondolat vagy kép

segédelmével nem osztályozott egyes vagy képzet vagy érzet felfogása nélkül.

Világosabbnak kellennem. Egy Etruskai formára, Volaterrai faragott alabastrom vederben, p. o. képezek magamnak egy igen dúzs friss rózsafüzért; a rózsza jó szaga, érzete igen kedves; de hozhatja-e, kifestheti-e képzelődésem önn magában szagló érzékemtől mintegy külön vonva, a nem effective szagolt rózsza jó illatját s egy a képző-tehetségtől oszthatatlan vagy osztatlan képzetbe, úgy valamint a veder oszthatatlan képzetű gyönyörű formáját és az osztatlan képzetű dúzs friss rózsafüzért? gondoljam már most, hogy ezen dúzs friss rózsafüzérrel megtelt vedret egy szánakozásra méltó zokogó atya egy néhány nap előtt élte virágjában elholt 16 esztendő szép leányának koporsójára tette s ezt írta alája: „Ilyen valál.”

Minden meglesz ezen példában, ami a szép érzésére, előállítására és éreztetésére megkívántatik. A szerencsétlen apa belső bús bánatjának gerjedelme, gyönyörű fiatal lányának veszte miatt a szomorúság közgondolatját a veder aláírásával nyilatkoztatja ki, a veder fejréségében a volt szűz ártatlansága, a rózsafüzérben pedig az eltűntnek virágjában léte és sok virágzó bájai szomorúan láthatók — ennek az aláírt vedernek a koporsóra helyheztetésével, az életre oly igen érdemes múltának osztályozható ugyan, de nem osztályozott eleven képzele mintegy önként egyetlen egy érzetben szomorúan felfoghatandó leszen.

Belső érzés gerjedelme és mozgása mellett összetartó élesztő közképbe, gondolatba felfogott eleven formák, színek vagy hangok nélkül tehát nem lehet sem teremteni tökéletes szépet, sem azt érzeti, sem éreztetni, csak hogy a ki érezteti, a belső érzéssel kezdi, mikor teremti és érzi, az pedig, kivel érezteti, mintegy végzi a belső érzéssel a szép érzését.

Megmutattam a felül említett példában, mint osztályozható a szép érzése, de úgy-e ezen taglalás által semmit sem nyert, sőt vesztett gyönyörködtető erejéből az osztályozható, de nem osztályozott egésznek eleven egyes érzete?

Magyarázható tehát, mint lehet ugyanazon egy tárgyú és egy nemű szépmesterségi miv hol szebb, hol kevésbé szép. Ez, a belső érzés gerjedelme nemétől vagy annak nagyobb vagy kisebb körétől, vagy kisebb, vagy nagyobb mértékű erejétől függ, és ki fogja merni meghatározni a belső gerjedelem nemének akár legnagyobb körét, akár legnagyobb mértékű erejét, azaz: az ideál ideálját? A gerjedelem nemének kedvessége, ezer mind múlt, mind kísérő környüállásokon épül mind a nemzetekre, mind a személyekre nézve, kik a szépet akár érzik, akár éreztetik. A több különemű eleven érzeteknek melyeket vagy a külső hatások okoznak, vagy a képzelődés gerjeszt, kisebb vagy nagyobb elevenessége, vagy nagyobb, vagy kisebb száma szintűgy különbözhetik s ez a különbözés épen úgy a nemzetek, vagy személyek helyheztetéséből származik. Az egyes érzeteket s képeket, formákat s hangokat összefogó élesztő, akár közgondolat, akár kép — annál érezhetőbb

mind az egészben, mind a részekben, minél oszthatatlanabb vagy oszthatatlanabb felfogású a képző tehetség által az egésznek mindegyik része és minél ugyanezen képző tehetség által az említett részekre feloszthatóbb; de fel nem osztott az egész. Ezen utolsóban áll legfőbb fortély a szép előteremtésének, akármilyen nemből; hogy t. i. a maga nemében olyan legyen a mű, melyben a képző-tehetség által oszthatatlan részek egymás közt és mind külön, mind együttvéve az egészhez olyan viszonyban (relatio) és arányban legyenek az egész közgondolat vagy kép pedig hozzájuk; hogy minden a képzőtehetség által oszthatatlan vagy oszthatatlan egyes külön részek ezen összefogó élesztő közgondolat vagy kép segédelmével egyetlen egy a képzőtehetség által ugyan osztályozható, de nem osztályozott egyes érzetben a lélektől könnyen felfogathassanak. Csak így fog mind a szív, mind a fej foglalatossá tenni és elkerülni mind az egyformaság unalma, mind a fáradást okozó sokféleség.

Ha a természetben és a rajzoló mesterségekben némely neme a vonásoknak vagy a formáknak, ha egyáltalában a mozgás és a mozgások egyik neme a másiknál jobban tetszik, ha Hogárt. a hab, a hullám, a görbe vonásokat az egyeneseknek eleibe teszi; — ha Home szebbnek tartja a testek emelkedését, mint hullását; — ha a szép kertészségben a kígyósan csergő patak az egyenesen folyó víznek elibe tétetik, az onnan származik, mert minden mesterségekben a tapasztalások következtetéseinek többsége után több közönséges regulákat vettünk be, hogy sem kellett volna, melyeknek segédleme által a szép előállítását és szerkesztését könnyebbnek gondoljuk. De illő magasabb nézőpontról tekinteni a szép előállítását és érzését. Valóban szabadságot kell engedni a szabad emberi léleknek, hogy minden esetben válassza magának belső gerjedelme mozgásai szerint a véghetetlen belső és külső természettel megegyezőleg azt a közgondolatot vagy képet s azokat a színeket, formákat és hangokat, mely után s a melyekkel a szépet a fejtegetett formula után teremtsen, — az említett regulák tehát soha se lesznek oly közönségesek, mint a tőlem fejtegetett formula, ha többnyire igazak is; és nem lehet azokat közönséges reguláknak venni, lehetnek ugyan olykor korlátjai a kicsapongó gyenialitásnak, de ne legyenek annak ihletői. Ha p. o. közönséges regula lenne a kígyós lineák tetszése, mert a patak csergésekor tetszik, ugyan miért nem tetszik hát a kígyóban, még akkor sem, mikor csak festve látom a kígyót s így nem félek tőle? Az igazán nagy s szép elme nagy és eredeti ideák után úgy idealizálja a valót, hogy minden előadott idealizált valóról az ideára s az ideáról az idealizált valóra könnyen lehessen rá ösmérni. Mint lehetnének a közönségesnek ezen személyesítése s a személyesnek közönségesítése mellett annyi közönséges regulák a szépre nézve? Nagy tévedés az, úgy vélekedni, mintha a szépnak merő tetsző kedves részletekből kellene állani. Csak annyi igaz, hogy a szép egészének szépnak kell lenni és hogyha nem tetszőt, nem kedvest kíván is némely részekben az összefogó s igazgató közgondolat; annak

tetszőtlenségét a mennyire csak lehet, mérsékelni kell, az az: nem kell ugyan a vizsát a természet ellen szépitni, hanem, ne hogy borzasztó, ne hogy irtóztató legyen, tűrhetővé kell azt tenni. Rafael transfigurációjában a kiroztatott ördögös szép is, nem is, azt kelle láttatni, mint akarta megcsúfítani a szépet az ördög s mint nem boldogúlhatott egészen. A régi tragikusok, ha nem mutatták is a haldoklókat, legalább hallatták. Grillparzer ős anyjában, mely minden kritikák mellett valóságos remek, csak az a borzasztó hiba van, hogy a lélek mindenképp láttára összezúzza Jaromirt. Nem mondom én, hogy ez poétai képtelenség; de poétai irtóztatóságnak tartom.

Minden balmagyarázatok megelőzése végett jó megjegyezni, hogy minél nagyobb terjedésű a szép művészségben és mesterségekben valamely remek mű, annál nehezebb (bármilyen szép legyen az) egészének egy képbe, egy érzetbe felfogása. Ekkor e mű minden nagyobb részei úgy tekintetnek, mint megannyi egészek, de még is, még ekkor is valamely köz nagy gondolat vagy kép tartja össze a nagy egésznek nagyobb részeit. Minden nagyobb résznek mint egésznek tekintve, megint vannak részei, mely részeket ismét egy közgondolat tart össze s így tovább. Azok a külön nagyobb részeket külön-külön élesztő gondolatok v. egy nagy közgondolatba vagy képbe olvadnak össze és ezen nagy gondolat a lelke valami eposnak vagy tragédiának. Annyi mindég igaz, hogy csak az szép, a miben az idea tünetté vagy érzetté vált, az az: a miben a részi érzetek és tünetek az élesztő közidea vagy kép segédelmével egy egyes nem osztott egészszé, az az: tünetté és érzetté váltak. A szépnak fejtegetett formulája tehát a szép minden nemére alkalmaztatható. A szép formái véghetetlen külön-külön tekintetekben véghetetlenek, de a forma a kifejtetett formula szerint, esszenciája valósága minden szépnak, akár hosszú, akár rövid legyen a mű és akármilyen legyen az egész eleven és kedves tünetének és érzetének a tárgya és így minden ami szép, sem nem csupán érzési, sem nem csupán lelki dolog, hanem mind érzési, mind lelki egyszersmind, harmoniában; mivel pedig minden harmoniában egy fő uralkodó tónusnak kell lenni, a szépben is olykor az érzési, olykor a lelki tónus az uralkodó. Mikor az előbbi uralkodik, a szép tárgy-ötleti (pulchrum objectivum) mikor pedig a lelki uralkodik, tárgy-megfogási (pulchrum subjectivum) de azért nem rekeszti ki az egyik a másikat és valamint az uralkodó a nélkül, a min vagy a kin történik az uralkodás és viszont, nem gondolható, szintűgy lehetetlen a szépet gondolni is a nélkül, hogy az mind tárgy-ötleti mind tárgy-megfogási egyszersmind ne legyen, és hogy abban vagy a tárgy-megfogási vagy tárgy-ötletiszip ne uralkodjék.

Kivántam volna ezen a szép esszenciáját fejtegető értekezést szebben előadhatni, de nem tudtam. Vannak némely tárgyak, melyeket felette nehéz és talán lehetetlen is oly vastagon megfoghatókká tenni, mint p. o. valami bunkót; de igyekeztem a mennyire csak tőlem kitelhetett s a tárgy megengedte, a világosságon és ha nem értem el minden olvasónál célomat, az onnan

lesz, mert talán nem mindnyájan fogják azon figyelemmel olvasni ezen értekezést, melylyel íródott. Nehéz, úgymond Rousseau J. Jakab, azoknak világosan írni, kik nem olvasnak azzal a vigyázással, melylyel az író ír. Vannak mostani időkben is és talán nagyobb mértékben mint akár mikor, olyan homályos előadások, melyeknek homályossága nem annyira a tárgytól és annak természeti szövevényességétől, mint magától az előadástól származik. A gondolkozáshoz szokott emberek sem képesek azokat mindig és mindenütt érteni. Kerülni igyekeztem az ilyen példákat.

Sokat mondhatnék még a szépről és nemeiről, kivált pedig szívesen értekezném az erkölcsi szépségről, és van-e valami közösülésben és micsodásban a művészivel? továbbad, abból, hogy a külön-külön szép művészségek és mesterségek eszközei a szép előállítására különböznek, micsoda különbözések következnek egyáltalában a kifejegetett formula fennállása mellett is a külön-külön szép művészségek és mesterségek remekeire nézve? Miért p. o. nem szép az mindig a poézisban, a mi a képirásban szép? Némely újabb teoriákat is a szép felett, melyek inkább holmi összeszedett hasonlatosságokon és analógiákon, mint valódi és a dolgok természetéből eredő tekinteteken fundálódnak, szívesen fejtegettem volna; de mindezekre nincs sem idő, sem hely e negyedben, eléggé hosszas voltam, Ciceróval kell kérnem engedelmet, nem vala időm rövidebbnek lennem. Annyit mondhatok, hogy ámbár igyekeztem megösmérkedni mások tekinteteivel is, mindazonáltal össze nem loptam a magaméit, — hanem akár igazak, akár hibásak, a magam gondolkozásának gyümölcsei.

A szép teremtésére teremtett ép és meg nem rontott lélek természeti érzése után teremti a szépet a fejtegetett módon és annak nincs szüksége a szépről értekezéseket olvasni; de annyiban mégis öröme válhatik az efféle olvasás, ha miveit a megfejtegetett formula szerint megvizsgálván, észreveheti, minő szerencsésen vezette érzése és mint javasolta neki mindazt, a mit a gondolkodó fejtegetések után kihozott formula helyben hagy. Ily kevés ellenkezésben van a helyes érzés a helyes gondolkozással! csakhogy a leghelyesebb gondolkozás is nem teremtheti a helyes érzést, a helyes és ép érzés ellenben tudná mindazt magától is teremteni, a mit a helyes gondolkozás helyben hágy.

Gróf Buffon gondolatjai a stilusról.

A stilus az a rend, mely szerint valaki mozgásba hozza és összefűzi gondolatjait. Ha szorosan egybelánczolja, a stilus inas, erős, verdesett; ha lassan követik egymást a gondolatok, és csak pusztá, bár mi csinosan válogatott szók által kötődnek egymáshoz, a stilus hosszas, csúszó-mászó, vonczolódó, leppentyűs, sepergető.

De minekelőtte az ideáinkban követendő rendre ügyeljünk

egy más főbb rendre kell szabni gondolatainkat, melyben csak az első tekintetek fogjanak helyet. Csupán úgy fog a tárgy területe s határa kitetszeni, ha előbb gondolatinknak helyét felfogásink egészen kijegyeztük.

Ez a plánom, még nem maga a stilus, de alapja, támasza, a stilus mozgásait igazgatja, törvények alá veti — különben eltéved a legjobb író is, tolla igazgató nélkül repdes, vagy vaktába rajzolja a rendetlen vonatokat. Bár mi fénylők legyenek színei, bár mi szépségeket hintsen el a részletekre, mivel összeségök vissza tetszend, vagy nem érezhető, a munka szerkeztetlen lesz; s csudálván a szerző elméségét, gyaníthatni fogjuk, hogy a lángész híjjával van.

Miért oly tökéletesek a természet munkái? mivel, minden darab egy egész, s egy örökös plánom szerint, melytől soha el nem tér, dolgozik. Halk-csendben készíti szüleménye magvait — egyetlen egy vonattal teremti elé minden élő állat első eredeti formáját, s azt szakadatlan mozgás által, bizonyos idő alatt fejti ki és tökéletesíti. A munka bámít, de a rávert isteni bélyeg az, a mi ránk ható. Az emberi lélek semmit se teremthet; csak úgy lesz szülővé, ha a tapasztalás és gondolkodás termékenyíti — az ösméreték, csiráji szüleményeinek — de ha menetelében és munkálkodásában a természetet utánozza, ha szemlélődés által a legfellelőgősb igasságokig emelkedik, ha ezeket össze egyesíti, egybe fűzi, és az eszmélés, megfontolás és elmélkedés segédelmével, egy rendszeres fonadékba szövi, tántoríthatlan alapokon állandó örökös emléket emelend belőlök.

Ha plánom nincs, vagy híjján volt az eszmélkedés valamely tárgy körül, azonnal hűledez a legelmésb ember, s nem tudja hol, és mint kezdje írását. Számos ideák ostromolják egyszerre, és mivel azokat sem össze nem hasonlította, sem egyiket a másikának alája nem vetette, semmi sem határozza reá, mért tegye egyiket a másiknak elibe? bizonytalanságba marad tehát; de mikor előbb plánomot készített magának, mikor össze szedte, s rendbe rakta a jelen tárgyra nézve fontos gondolatokat, könnyen észre veendi a perczet, melyben pennához kell nyúlania, érzeni fogja gondolatjai érettségének szülő pontját, sarkaltatni fog a kiköltésre, még gyönyörűség is lesz írnia, könnyededen fognak következni gondolatjai, és mintegy hajtani fogják egymást; természetes és könnyű lesz stilusa, a gyönyörűségből melegség fog származni; ez mindenfelé előmölend, és életet adand a kitételeknek, melyek mind jobban jobban mindent lelkesíteni fognak pennája alatt, a hangzat emelkedni fog, a tárgyak szép színeket veendek magukra, az érzet az elme világosságához kapcsolván magát, ezt nevelni, odébb terjesztetni és a mondottakból a mondandókra fogja által szállítani s a stilus részvételt gerjesztő, s villányos (lumineux) leend.

Semmi sem ellenkezik annyira a lélek melegségével, mint a szembeszökő elmeszirázatok szünetlen hajházása — semmi sem ellenkezőbb a világossággal, melynek mintegy testé kell válni, és

egyformán elterjedni valamely iráson, mint azon erővel előrántott villámok, melyek a szóknak egymáshoz ütközéséből származnak, s csupán egynehány pillanatokra, csak azért kápráztatják fényvesztett szemeinket, hogy azután annál bizonyosabb és nagyobb setétségben hagyjanak bennünket. Az ily gondolatok csak az ellenzetek (contrastes) által tűndöklének — az író a tárgy csak egyik oldalát mutatja, a többi árnyékba hagyja, s az, a mit rajta választ, többnyire csak egy szeglet, vagy egy tűhegyecske, s ezen annál könnyebben játszódhatnak elméje, minél távolabb esnek a tűhegyecskétől a tárgy egyéb tag oldalai, melyeket a józan ész tekintetbe szokott venni a dolgokban.

Hasonlóképen semmi sem ellenkezik oly igen a valódi ékesszóilással, mint ama finom gondolatok, ama könnyed, kötetlen alaptalan ideák keresése, melyek mint a vert metallom levelei, csak a temérdekség elvesztésével vásárolják meg a fényt. Minél több ily forma piczinkedő és csillámló elmésséget rakunk tehát valamely írásba, annál kevesebb velő, villány, melegség és stilus fog abban találatni.

Semmi sem ellenkezik oly igen a szép természettel, mint a közönséges és mindennapi dolgoknak különös módú pompás ruhába öltöztetése — nagyon lealázza az író az eféle fáradozás. Nem hogy őt ezért csudálnók, hanem inkább szánakozunk az annyi drága időt töltőn, és csupán azért a szótagokat újj helyheztesekbe rakón, hogy ne mondjon egyebet, mint a mit úgy is az egész világ mond. Ez a hiba, a mívelt, de terméketlen fejké — bővelkednek szókkal, de nem gondolatokkal — a szavakat dolgozzák fel hát, s azt tudják, hogy ideákat kötöttek, mivel szóllás-formákat rakogattak egybe, s hogy a nyelvet tisztogatták, mikor azt a szok bévett értelmök eltekerése által megrontották. Az ilyen íróknak, nincs stilusok, vagy inkább, csak árnyékát birják — a stilusnak gondolatokat kell vénsi, ők csak szókat tudnak rajzolni.

Jól írni annyi, mint egyszersmind jól gondolkozni, jól érzeni, és magát jól kifejezni — annyi mint ésszel, lélekkel, s izléssel bírni egyszersmind. Csak a felfogások teszik a stilus alapját; a szavak harmoniája merő toldalék, s csupán az érzékek finomságától függ. Az előadás tónusa nem egyéb, hanem a stilusnak a tárgyhoz illegetése — soha se legyen erőltetett — természeti-képen fog a dolog velejéből származni. Ha a rajzolat erejét a festelés szépségével tudjuk testvéresíteni, ha minden ideát eleven képbe tudunk öltöztetni, a tónus fellengős lesz. Csak a jól írt munkák mennek a maradékra. Ha a szerző nemes, felemelkedett, fellengős lelkű, egyiránt fog minden századokban csudáltatni.

Jegyzetek.

Publicistai Dolgozatok. Először legnagyobb részt mint vezércikkek jelentek meg a Világ című hirlapban 1841-ben, később a Két Beszéd, Nyílt Levél, Előszó és Visszapillantás címűek kivételével az X. Y. Z. Könyv-ben összegyűjtve 1841-ben s utóbb németül is (Aus den Papieren des Grafen Aurel Dessewffy gesammelt und herausgegeben durch einige seiner Freunde und Gleichgesinnte. I. Bd. Vermischte Aufsätze und Bruchstücke aus Briefen 1835—1842. II. Bd. X. Y. Z. Buch. Pest. 1843.) Mint az időszaki sajtó termékei, mint hirlapi cikkek gyors munka eredményei, de egy nagyra hivatott államférfi rendszeres gondolkodásának gyümölcsei, melyeknek nemcsak időhez kötött érdekességük, hanem állandó becük van politikai és irodalmi szempontból egyaránt. Maga Dessewffy szerényen nyilatkozik rólok az X. Y. Z.-könyv előszavában: „Egy összefüggő politikai gondolat-összeg kifolyásai talán — úgy mond — de még is újságírói rögtönzések, melyeknek állandó értékét s benső becsét szerzőjük maga legkevésbé hajlandó tulajdonítani. Nem is annyira lényegét érdeklik napi renden levő kérdéseinknek, mint inkább előleges elmélkedések az irány felett, melyet e kérdéseknek adni, az elvek felett, melyeknek befolyása alatt azokat elhatározni szükséges. Szellemi mozgalmaink fiatal szülöttjei tehát s korszerűsögeknek ezen neme magyarázhatja egyedül a kegyes méltánylást, melylyel a közönség egy részétől fogadtattak.”

Érdekességét e cikkeknek az a körülmény is növeli, hogy keletkezésük azon időkre esik, a honnan publicistai irodalmunk föllendülését számítjuk, így Dessewffy ez irányú munkássága az úttörés jellegével is bír.

Néhány szó a Hitel, Taglatat és Világ ügyében. Megjelent külön füzet alakjában Kassán 1832. Werfer Károlynál (8. ré. X. 339. l.) A czimlapon a három testvér: Aurél, Marczel és Emil vannak szerzőkül mondva. A dolgozat azonban majdnem kizárólag Aurél műve; joggal vehettem fel tehát összes művei közé. Testvéreinek csak annyi részök van benne, hogy a kész munkát egyútt is megbeszélték. Bár chronologiai szempontból első helyre kellett volna tennem, de tekintve természeténél fogva időszerű jellegét s így tartalmánál fogva is csekélyebb jelentőségét; — azt hiszem, helyesen csatoltam Függelék-ül publicistai dolgozataihoz.

Jegyzetek a börtönrendszerről. Dessewffy ez aprólékos feljegyzéseket akkor vetette papírra, midőn a külföldi börtönrendszerek tanulmányozása érdekében tett külföldi utjáról haza érkezett. Eredetileg francziául írta (Quelques réflexions générales, sur le que j'ai vu jusqu'à présent. en fait de prisons) s munkáinak német kiadásában fordítva is megjelentek. Bár nem képeznek kidolgozott, összefüggő tanulmányt e jegyzetek, felvettem mégis publicistai dolgozatai közé, mert világosan feltüntetik álláspontját, melyet ezen a maga idejében nagy fontosságú kérdésben elfoglalt. Külföldre küldetésének főczélja

levén a börtönrendszerek tanulmányozása, ha már kimerítő munkát nem írhatott e tárgyban, tanúskodjanak legalább e jegyzetek arról, hogy tényleg foglalkozott az eszmével, s volt föléle határozott nézete, meggyőződése. A büntetőtörvénykönyv készítésére választott bizottság munkálataiban szorgalmasan részt vett, s pár érdekes jegyzet készített, melyek a tanácskozás menete iránt nyújtanak némi tájékoztatást. E jegyzeteket leveleiben közölte Jósikával is, hogy tudassa vele általuk az ügyek állását, — 1841. aug. 10-én írja neki, hogy sajnálkozik a bizottsági ülésekből való elmaradásán, mert szavazatára szükség volna, „eine Stimme mehr oder weniger — írja — kann für uns entscheidend sein.“ Ez év decz. 22-én írt levelében tudatja vele, miként osztak meg a vélemények. Két táborra szakadtak a halálbüntetés ellen és a halálbüntetés mellett szónokoltak, Dessewffy így írja le szokott laconicus rövidségével:

halálbüntetés ellen	halálbüntetés mellett
Andrássy (gepredigt)	Mednyánszky
Eötvös (schwach)	Dessewffy
Pázmándy (jedoch für Standrecht)	(1. jus gratiae 2. beschränken auf wenige Fälle)
Bezerédj (ganz Livingstone)	Fälle)
Deák (gut, jedoch mit Sophismen)	Sedényi
Vay	Niczky
Teleki	Apponyi
Szerencsy (wenn er nämlich den Codex so findet, dass man sie entbehren kann)	Judex.

Lányi
Palóczy (recht spassig)
Dubraviczky stb.

Szavazáskor távol voltak

Olgyay
Pulszky
Beöthy
Jósika stb.

Hallgattak

Lonovics
Bezerédj M.
Zarka
Kulmer stb.

Végeredmény: A 45 bizottsági tag közül távol volt 5, nem szavazott 8, a halálbüntetés mellett szavazott 6, ellene 26.

**Észrevételek az orsz. gyűlés rendezését illető újabb küldött-
aégi javaslatra.** Először megjelent Dessewffy magyar műveinek gyűjteményében (Néhány Nevezetesebb Darab gróf Dessewffy Aurélnak Hátrahagyott Eredeti Magyar Munkáiból És Országgyűlési Beszédeiből. Összeszedte gróf Dessewffy Emil. Pest. 1843. Landerer és Heckenast.) Az eredeti kézirat a szerző sajátkezűleg a következő jegyzést írta: „Olvasták: atyám, Marczel, Emil, Teleki József, Teleki László, Szögyényi László, Jósika Samu, Eszterházy Mihály, Wenckheim Béla, Wenckheim László, Andrássy György, Novák Ferencz. Ezen munkát 1833. augusztusban és szeptemberben írtam; nincs kicorrigálva, tele stílus és másféle hibákkal; azóta soha sem olvastam; képzelem, hogy sokkal, a mi benne foglaltatik, most nem volnék megelégedve. 1838. jan. 2. D. A.“ Itt csak azon változtatással van közölve, hogy a latin törvénytörvények elhagyattak. Öcsce, Emil, így szól e munkátról: „Nem egészen 25 éves férfi munkája a legkényesebb törvényhozási kérdés felett fog itt a közönség előtt feküdni, melyet az elhunytak,

a mint tőle tudom, újra átdolgozni volt szándéka, mielőtt azzal napvilágot nyomtatásban láttasson. Meglehet, hogy az időközben merített tapasztalás elméleti és gyakorlati politikában, és hosszabb gondolkodás módosíthatták némelyekben nézeteit, másokban egészen megváltoztathatták, és így ha nem akadályozta volna meg az elhunyt kora vége ezen észrevételek átdolgozásában, azok mind forma, mind belérték tekintetében tökéletesebb alakban fogtak volna alkalmasint a közönségnek által adni. Azonban azt hiszem, így is érdekes leendő meg tudni legalább, hogy az elhunyt e nagy fontosságú tárgyról 1833-ban mikép gondolkodott.“

Elmélkedés a megnyíló országgyűlés felől. A dolgozat, mely magyarul itt először jelenik meg, egy terjedelmesebb munkátnak töredéke. Az eredeti kézirat ma már nincs meg Dessewffy Aurél iratai között, azért nem is hasonlíthattam össze azzal a szöveggel, mely munkái német kiadásában megjelent, s mely után e fordítás is készült. A kiadók ott azt jegyezték meg, hogy különböző tekintetek gátolták őket az egész munkát kinyomatásában, s így csak egy nagyobb töredéket adtak belőle, igen természetes, hogy a tartalom összefüggése és egyöntetősége ez által szenvedt, mi a magyar szövegen is több helyütt észrevehető. Ezt figyelmeztetésül én is szükségesnek tartom felemlíteni. De mint töredéknek közlése is a benne foglalt eszméknél s a Dessewffy minden dolgozatát jellemző politikai éleslátásnál és határozottságnál fogva nem szorul bővebb igazolásra.

Az 1832—36-iki országgyűlésen tartott beszédek azon szövege van itt közölve, mely magyar munkáinak gyűjteményében jelent meg. A főrendek tábláján ekkor még Naplót nem szerkesztettek, kéziratban sem levén meg, nem volt mivel összehasonlítani őket, változatlanul vettem fel tehát a megjelölt forrás szövegét, csak a nyomtatásban változtattam, midőn a beszédek megértésére szolgáló magyarázatokat petittől nyomattam.

Az 1839—40-ik országgyűlésen tartott nevezetesebb beszédek részben a Főrendi Napló-ban jelentek meg, utóbb teljesebben munkáinak magyar gyűjteményében, és kivonatosan munkáinak német gyűjteményében is. A beszédek kéziratai meglevén Dessewffy hátrahagyott iratai közt, összevettem őket ezekkel és a Főrendi Naplóval s itt-ott a szöveget megigazítottam és kiegészítettem. Dessewffy Aurél mint kitűnő rögtönző szónok soha sem szokott előre leírt beszéddel menni tanácskozássra, azért később leírt és megjelent szónoklatai nem is egyeztek meg minden egyes mondatig és kifejezésig az elmondottakkal, de nagyobb eltérések nem voltak sem lényeg, sem forma tekintetében. Erre nézve öcsce, Emil, ezt mondja: „Nem volt... szokása előre elkészült beszédeket mondani el, hanem csak néhány jegyzet ülés közben papirosra vetve szokott volt szónoklani, oly gyorsasággal ejtven szavait, hogy voltaképp felfogni a rohanó beszéd folyamatát, vagy megértve követni az egymást kergető eszméket és okoskodásokat a közel állóknak és gondosan figyelmezőknek sem vala mindig könnyű.“ Első szónoklata, melyet a Ráday-ügyben tartott, mint erős kormánypárti szöveg, nagy figyelmet keltett az ellenzékénél is. Gróf Bathányi Lajos is sikra szállt ellene, mert az 1790-iki 13. t.-cz. felől adott magyarázatával nem értett egyet. E törvény a kir. előadások tárgyalásával rendelte megkezdeni az országgyűlési tanácskozásokat, s minthogy az ellenzék attól tartott, hogy a kormány ily formán a királyi előadások letárgyalása után feloszlatná az országgyűlést és így a nemzetnek soha sem volna joga sérelmeit felterjesztetni, tiltakozott a főrendek s az élőkön álló Dessewffy magyarázata ellen. A kir. előadások ez alkalommal az

újoneozást, a katonák elszállásolásának rendezését és a Duna szabályozását sürgették, miket Dessewffy maga is sürgősen tárgyalandóknak hirdetett.

Két ezó a budapesti állandó hid dolgában. Megjelent a Társalkodó 1833. 41. számában D. A. aláírással.

Játékezin-építés. Megjelent először a Társalkodó 1834. 72. 73. számaiban, utóbb magyar munkáinak gyűjteményében (Néhány Nevezetesebb Darab gróf Dessewffy Aurélnak Hátrahagyott Eredeti Magyar Munkáiból és Országgyűlési Beszédeiből. Összeszedte gróf Dessewffy Emil. Pest. 1843. Landerer és Heckenast) Az akkor napi renden levő kérdéshez gróf Széchenyi István is hozzá szólt ugyancsak a Társalkodó hasábjain.

A magyar nyelv és ellenzői. E töredék dolgozat először gróf Széchenyi István Üdvlelde című munkájában jelent meg a következő tartalomjegyzékkel: Foglalat. Bevezetés. Nemzeti irány a nyelv dolgában. Ezen irány indító okai s szelleme. Általános politikai helyzet. Alkotmány. Materialis szükségek. Deák nyelv. Tudományossági állapot. Törvénykezés. Belső igazgatás. Német mivelttség. Királyi városok. Kereskedés. Ipar. Jó társaság. Vagyonos aristocratia. Tót, horvát felekezett. Befejezés. Mint e tartalomjegyzék mutatja, a szerző nagy szabású munkát tervezett benne, kár hogy a bevezetésen kívül csak az első fejezete készült el. Széchenyi sajnálkozott rajta, hogy a munka csonkán maradt hátra. „Nem lehet nagyon nem sajnálnunk — úgymond —, hogy az e Foglalat szerint tervezett tárgyrészleteket a lelkes elhunyt a két első cikket kívül nem dolgozhatta ki.” (Üdvlelde 62. l.)

A magyar nyelvnek állami nyelvvé tételét illetőleg a következő alap-gondolatokat írta össze apró jegyzeteiben:

„Főelv a törvények szelleme szerint is: elemen etel.”

Minden egyéb kivétel

Kivételek pedig:

1. tulajdon sértése.
2. kényszerítés és abból folyó elkeseredés.
3. az administratio hátramaradása.

Minden másban: vorwärts.

Administrationkat az idegenek kezéből csak a magyar nyelv emancipálhatja.

Más főelv: „nemzetesíteni az intelligentiát, és intelligenssé tenni a nemzetiséget.”

Töredék gondolatok egy nevelési tervezet felől. Dessewffy e dolgozatot 1835-ben Budán tartózkodása idején írta németül egy Bécsben élő főrangú nő számára, kinek családi körében gyakran megfordult. A dolgozat munkáinak német kiadásában meg is jelent, a kiadó részéről hozzá csatolt oly észrevétellel, hogy az eredeti szövegezés tanúsága szerint, több táblázat tartozott hozzá, de ezek hátrahagyott kéziratai közt nem találtatván, a dolgozat nélkülök közöltetett. A komoly elmélkedés alapján készült dolgozat így is nemcsak becses de érdekes is, mely magyarul itt jelenik meg először.

A magyar nyelv és előkelőink nevelési rendszere. Megjelent a budapesti Árvizkönyvben 1839-ben, németül pedig vegyes iratainak német kiadásában (Aus den Papieren des Grafen Aurel Dessewffy.

Pest 1843.). Dessewffy a kéziratot gróf Széchenyi Istvánra hagyományozván, az 1843-ban megjelent Üdvlelde című művében újra kinyomatta, „hadd fizessem ez által le gróf Dessewffy Józsefnek tartozó netaláni adósságomat ezennel, — írja hozzá Széchenyi — ha üdvleldei eszmém életbe lépne, oly korán elhunyt Aurél fiának hamvait azon kitüntetésre ajánlanom (legyen szabad), mely közméltánlyatra honunk derekabbjait érdemesíteni keblem szomja és e jelen közlésnek kitűzött czélja.” Köztudomású, hogy Széchenyi elhunyt nagyjaink számára nemzeti Pantheon-t tervezett, melynek Üdvlelde nevet adott, mivel a monoton hangzású Walhalla elnevezés nem tetszett neki. Dessewffy Aurél számára is sürgette azt a kitüntetést, hogy tetemei a nemzeti Pantheonban helyeztessenek el. (L. Üdvlelde. Irta és közli Gróf Széchenyi István. Pest 1843. 128. l.)

Magyarország és az utazók. Dessewffy Aurél e dolgozatát azon czélból írta, hogy előkészítse az érdeklődőket a szövegben megjelölt irányú lap megindítására, mely hosszabb időn át kedvező eszméje volt. Hátrahagyott iratai között megvolt a lap számára írt Bevezetés is, de a vállalat valószínűleg nagy elfoglaltsága miatt nem jöhetett létre. Néhány évtizeddel utóbb — napjainkban — ismét felmerült az eszme megvalósításának szüksége, kapcsolatban azzal a sajnos tapasztalattal, hogy a külföld szellemi mozgalmairól vajmi kevés tudomást vesz. Így keletkeztek a Literarische Berichte aus Ungarn, Gazette de Hongrie, s legújabbban az Ungarische Revue. Dessewffy dolgozata a mint eredetileg németül íratott, így jelent is meg munkái német kiadásában; magyarul itt először jelenik meg.

Híres utazók Pesten. Először a Világ 1841. 70-ik számában jelent meg rendes signaturája X. Y. Z. alatt. A teljesség kedvéért ephemere jellege daczára is felveendőnek tartottam Összes Művei közé, mely a külföldi viszonyokban való tájékozottságáról tanúskodik.

A sajtószabadságról. Dessewffy e dolgozatát eredetileg francziául írta; nem a nyilvánosság számára, hanem magán czélra készült. Először munkái német kiadásában jelent meg kettős — német és franczia — szövegben, magyarul itt először jelen meg. Évszám nem jelzi, hogy mikor készült, maga sem jegyezte fel önéletrajzában, valószínűleg 1836-ban vagy 1837-ben írta. Mint ilyen a mai, megváltozott viszonyok között, természetesen csak történeti jelentőséggel bír, de felfogását e nagy fontosságú kérdéssel és egész gondolkodás módját kiválóan jellemzi, mely mint tisztán irodalmi dolgozat, gondolatmeneténél s irányánál fogva egyaránt számbavehető publicistai műve. Elvét, melyet e kérdésben vallott, 1839. szeptember 21-én tartott országgyűlési beszédében is hasonlóan fejezte ki. Iratai közt is van egy pár erre vonatkozó töredékes jegyzete. Ezek:

„A censurára végre valaminek-kell történni, mert

1. a mozgás de facto megvan,
2. mert az írói, nyomtatói és könyváruai életmód elterjedett és oltalmat kíván,
3. mert a jelen állapot törvénytelen s így örökös bajt szül, és jobb törvényes útra vinni ugyanazt.

4. mert most még lehetne censurát kapni később nem.

A feltalálendő mód olyan legyen:

1. mely kezességet ad a kormánynak,
2. szabadságot a nemzetnek,
3. biztosítást az íróknak.

Ha oly censura találtatik fel, mely által mind ezt ellehet érni, az jobb a sajtó szabadságánál.

Státusembri főtekinet ebben a tárgyban az örökös tartományokkal levő összeköttetésünk és az ebből folyó következtetések.

Levelezés. Több felvilágosítással tartozom az olvasónak Dessewffy Aurél levelezését illetőleg, mint egyéb munkálataira nézve. Mindenek előtt előre kell bocsátanom annak igazolását, miért közlöm a leveleket eredeti szövegük szerint, míg egyéb idegen nyelvű dolgozatait lefordítottam. Levelezésében legkövetlenebbül nyilatkozik az író individualis sajátága, melyet a legjobb, a leghívebb fordítás is majdnem teljesen megsemmisít, de kortörténeti szempontból is jellemző adalékot képez az a körülmény, hogy a harminczas években is mily divatos volt még levelezésben és társalgásban a soknyelvűség. Tudósaink, államférfiaink a XVIII. század végén s a XIX. kezdetén egymással való érintkezéseikben túlnyomóan a latin és német nyelvet használták. Révai, Koppi, Katona, Schönwiesner, Kovachich Márton György, Schédius stb. stb. leveleiket latinul vagy németül írták. Kazinczynak egy sereg német levele van. Aristokratikus körökben még épen divatos volt a német nyelv, váltakozva a francziával s ezt Dessewffy Aurél levelezése is bizonyítja.

Dessewffy Aurél igen terjedelmes levelezést folytatott, mely hátrahagyott iratai közt a családi levéltárban ma is meg van. Midőn ugyanis öcsce, Emil, Aurél munkáinak német gyűjteményét kiadásra rendezte, felkérte mindazokat, kikkel bátyja levelezésben állt, hogy küldjék vissza a megőrzött leveleket. Így kerültek vissza Szőgyényi Marich Lászlótól, Bárá Jósika Samutól és másoktól s így maradtak meg az eredeti levelek, melyekből Emil egyes töredékeket közölt a német munkák közt.

Én e nyomtatványokat mind összehasonlítottam az eredeti kéziratokkal s alig hagytam változatlanul egyetlen egyet a közlöttek közül, majdnem valamennyit megtoldottam, kiegészítettem, vagy teljessé tettem, a mennyiben a discretio ma már többet megenged felhasználni, a mi a negyvenes években még — a német munkák megjelenésekor — lehetetlen volt.

A gyűjteményt a családi levéltárból hiányzókkal is kiegészítettem. Így felvettem a Kazinczyhoz intézett leveleket — melyeknek egy részét a Honderű 1844-ik évfolyama közölte, magam pedig teljesebben, de még mindig nem valamennyit Abafi Figyelő-je V-ik kötetében közöltem —; felvettem a Petrichevich Horváth Lázárhoz intézetekből az általános érdekűt; felvettem a Toldy Ferenczhez intézeteket (meg vannak a m. t. Akademia levéltárában); felvettem a Szőgyényihez intézetek egyik legérdekesebbjét — melyet szintén én közöltem Abafi Hazánk című váll. l. évfolyamában. — Nem oly teljes még így sem a gyűjtemény, hogy azt mondhatnók minden közzé van téve; mert részint vannak még lappangó levelek, részint a meglevőkben vannak részletek, miket a discretio vagy egyéb tekintetek még ma sem engednek nyilvánosságra hozni. Azonban a kortörténeti adalékkal bírók a legnagyobbbrészt együtt vannak itt, a csupán magánjellegűeket különben is mellőznöm kellett, számosnak egyes részletét pedig az életrajzba szőttem.

A beosztásban a chronologikus rendet követtem, ez felel meg legjobban a nevezetes férfiak levelezése kiadásában külföldön is követett eljárásnak.

Meg vagyok róla győződve, hogy azok, kik hazánk történetének azon korszakával foglalkoznak behatóbban, melyet Horváth Mihály történet írónk

Huszonöt év Magyarországtörténetéből című művében tárgyal, — azok Dessewffy Aurél levelezésében komoly figyelemre méltó anyagot találnak.

Önéletrajzi Jegyzetek. Dessewffy sajátkezűleg írta össze koronkint az életére vonatkozó fontosabb adatokat; rendszeres naplót nem írt, de életpályája főbb mozzanatait nem mulasztotta el följegyezni. E jegyzetei szolgáltak főforrássul minden eddig megjelent életrajzához. A szöveg változatlanul van itt közölve, a mint műveinek öcsce által kiadott magyar gyűjteményében megjelent.

Végrendelet. Nem irodalmi jelentőségénél fogva vettem fel az összes művek közé, hanem mivel jellemző világot vet Dessewffy gondolkodására s hazafias érzületére. Nem itt jelenik meg először nyomtatásban, mert a Világ 1842-iki 13-ik száma közölte már.

Az ifjúkori dolgozatokból mutatványul vettem fel az itt közlöttek, melyeknek van némi irodalmi becsük is. Bizonynyára figyelmet érdemlő kísérleteknek tekinthetők egy 17 éves ifjú részéről. Midőn atyja buzgókodására 1825-ben Kassán megindult a Felső-Magyarországi Minerva című tudományos folyóirat, Dessewffy Aurél mindjárt az első füzetekben ott volt a közreműködők között. Összesen nyolcz dolgozata jelent meg benne, részint eredetiek, részint fordítások vagy átdolgozások, keresztnévén egy-egy betűje alatt. E dolgozatainak hátrahagyott iratai közt levő jegyzéke a következő:

Az izlésről. — A. név alatt.

Takarékossági javaslat. Franklin találmánya, melyet 1784-ben egy párizsi folyóirat kiadásával egy levélben közölt. — U. név alatt.

A sípocsk. Igaz történet, angol nyelvből fordítva Franklin után. — R. név alatt.

Az első kísétálás. Bouilly után. — É. név alatt.

A kors nagy hivatalnem ad jüst az élesebb megtámadásokra. — L. név alatt (Aurél.)

A szépről.

A habozóról a literatúraban Jouy után.

Gróf Buffon gondolatjai a stilusról.

A kötet élén álló hű arczkép másolata a Barabás festménye után készült azon rézmetszetnek, mely a korán elhunyt államférfi emlékének szentelt Koszorú című dicsmü elején állt. E mű, mely 1857-ben jelent meg, első önálló irodalmi emléke Dessewffy Aurélnak. Indult meg ugyan ilyen emlék létesítésére irányuló mozgalom már 1846-ban, mint azt az alábbi levél, melyet Garay János hátrahagyott iratai közt találtam, bizonyítja, de a mozgalomnak semmi sikere nem lett. E levél a következő:

Tekintetes Garay János úrnak, több ns. megye táblabírójának Pesten. Tekintetes Úr! Nehányan gróf Dessewffy Aurél barátai közül a végre egyesültek, hogy az elhunyt emléket a lelkes magyar írók segédelmével, egy díszes emlékkönyvvel önköltségükön megtiszteljék, az eladásból jövő sommával pedig, az elhunyt nevét viselő valamely közhasznú alapítványt tegyenek.

Dessewffy Aurél felekezet embere volt a politikában, mint minden, ki e pályán szolgálja a hazát, mert egy ezen, más egyéb módon gondolja gyorsabban és sikeresben elérhetőnek a végcélzt: de a végcélzra nézve, melynek feláldozta erőit, fel — legyen szabad mondani — magát, egy lélek és szív volt minden hű magyarral. „Alkotmány és nemzetiség” valának neki is az iker vezér-

c s i l l a g a m a c z é l e l é r é s é r e , m e l y n e k i s e m v o l t m á s , m i n t „ a m a g y a r t b o l d o g n a k é s t i s z t e l t n e k l á t n i . “

M i d ő n j ó h a z a f i t t i s z t e l ű n k , v o n a t k o z v a a m ó d t ó l , m e l y b e n n e m é r t h e t ű n k m i n d n y á j a n e g y e t : n e t e k i n t s ű n k e g y e b e t , m i n t k i t ű z ő t t v é g e z é l j á t , m e l y f e l é l é l k e s e n t ö r e k e d e t t .

D e s s e w f f y A u r é l e s z e m p o n t b ó l n e k ű n k t ö b b é n e m f e l e k e z e t e m b e r e ; e z t e l z á r t a a s í r , m e l y e n t ű l ő m i n d n y á j u n k n a k n e l e g y e n e g y é b , m i n t a h a z a h ű f i a . A z é r t a z e m l é k j e l , m e l y e t n e v é n e k á l l í t u n k , n e m p o l i t i k a i , h a n e m t i s z t á n h a z a f i ű i n y i l a t k o z a t .

F o g a d j a t e h á t a T e k i n t e t e s ú r s z i v e s e n b i z o d a l m a s f e l s z ó l í t á s u n k a t , m e l y K e g y e d t ő l i s e g y v i r á g o t k é r e f i a t a l s í r r a . E g y g o n d o l a t , e g y é r z é s s u g á r i s , v o n a t k o z á s s a l a z e l h ű n y t r a v a g y a z á l t á l a i s p á r t o l t é r d e k e k r e , h á l á v a l v é t e t i k .

E l f o g a d á s v é g e t t á l t a l u n k T . S c h e d e l F e r e n c z m a g y a r a k a d e m i a i t i t o k n o k v a n m e g k e r e s v e , k i h e z a k ű l d e n d ő k e t m á j u s v é g é i g k é r j ű k i n t é z t e t n i .

H o n s z e r e t e t é s b é k e v e l ű n k m o s t é s m i n d e n k o r !

K ö l t P e s t e n , á p r i l 16. 1846.

G r f
Ü r m é n y i J ó z s e f .

D e s s e w f f y A u r é l k ö z p á l y á j a é s t e v é k e n y s é g e r é s z l e t e s e b b m é l t a t á s á v a l C s e n g e r y A n t a l f o g l a l k o z o t t e g y e s s a y b e n , m e l y e t a D e s s e w f f y n é m e t m u n k á i n a k g y ű j t e m é n y e é l é n á l l ó é l e t r a j z n y o m á n í r t r ó l a , P u l s z k y F e r e n c z a G y u l a i P á l B u d a p e s t i S z e m l é j é b e n k ö z ö l t t a n u l m á n y á b a n a d o t t f e l ő l e e g y n a g y v o n á s o k b a n í r t j e l l e m z é s t , g r ó f S z é c h e n A n t a l p e d i g a z 1839-i k i o r s z á g g y ű l é s r ó l s z ó l ó d o l g o z a t á b a n f e j t e g e t t e D e s s e w f f y A u r é l s z e r e p l é s é n e k j e l e n t ő s é g é t . A z a n e m z e d é k , m e l y D e s s e w f f y t s z e m é l y e s e n m á r n e m i s m e r h e t t e , s z e r e p l é s é n e k k ö z v e t l e n s z e m l é l ő j e m á r n e m l e h e t e t t , m ű v e l b ő l f o g j a a k i v á l ó á l l a m f é r f i ű a l a k j á t m e g a l k o t n i , b e l ő l ő k f o g j a é r d e m e i t , h a t á s á t é s j e l e n t ő s é g é t m e g í t é l n i .

TARTALOM.

	Lap		Lap.
Előszó	III.	Elmétkedés a megnyíló országgyűlés felől	201
Gróf Dessewffy Aurél életrajza	V.		
I. Publicistai dolgozatok.		III. Országgyűlési beszédek.	
Megváltási prolegomenák	3	Az 1832—36-iki országgyűlésen tartott beszédek	215
I. Megtérés és megváltás	3	A 1839—40-iki országgyűlésen tartott beszédek :	
II. Szabad föld	6	Gróf Ráday ügyében való izenetre	218
Két beszéd	12	Szabadújsági tárgy	226
Törvényhozás és megyei hatóság viszonyai	13	Főrendi napló	228
Névtelenség	21	Szólásszabadsági 2-ik izenet	231
Pesti Hírlap és Kelet Népe közti vitály	24	A reversalisok kérdésében	233
Külpolitika és hazafiság viszonyai	49	Vegyes házasságból született gyermekek vallása	235
Papi jószágok	52	Törvénytelen ágyból született gyermekek vallása	237
Nyílt levél	57	A transitus kérdése	238
Vidékiek megyei gyűléseken	59	Reversalisok	240
Előszó	63	Vegyes házból születendő gyermekek vallásbeli neveltetése	244
Megyéik állása	64	Transitus	246
Protestantismus, magyarismus, slavismus	68	A nagyváradi és rozsnói püspökök pásztori levelei	247
Időszaki sajtó hivatása	72	Kerületi napló kérdése	252
Nyilatkozat és igazolás	77	Duna-balparti vasút	253
Magyei hatóság és törvényhozási jogok fenytő eljárás körében	90	Ugyanazon tárgyban	256
Kiegészítő észrevételek	96	Vasmegye kivánata a felsőbb parancsokat aláírók felelőssége iránt	257
Visszapillantás 1841-re	102	Szerzetes rendek iránti izenet tárgyában	259
		A budapesti álló hid iránti izenet tárgyában	260
Függelék.		A zsidók polgárosítása	263
Néhány szó a Hitel, Taglatat és Világ ügyében	111	Ujonzsegedelem tárgyában	265
Jegyzetek a börtönrendszer ügyéről	126	Rozsnói és váradi pásztori levelek	266
II. Országgyűlési munkálatok.			
Észrevételek az országgyűlés rendezését illető újabb küldöttségi javaslatra	131		

	Lap.		Lap.
Szólásszabadsági V-ik izenet tárgyában	268	A magyar nyelv és előkelőink nevelési rendszere	322
A duna-jobbparti vasút felirási javaslata ellen	276	Magyarország és utazók	336
Honosítások tárgyában	279	Hires utazók Pesten	342
Ujczok tárgyában	280	A sajtószabadságról	343
Örökváltság tárgyában	282	Levelezés	349
		Önéletrajzi jegyzetek	397
		Végrendelet	411
IV. Vegyes dolgozatok.		V. Ifjúkori dolgozatok.	
Két szó a budapesti állandó híd dolgában	287	Az izlésről	416
Játékszin-építés	290	A szépről	428
A magyar nyelv és ellenzői	296	Gróf Buffon gondolatjai a stílusról	438
Töredék gondolatok egy nevelési tervezet felől	304	Jegyzetek	441

